

Gillian Hewitson¹

EKONOMIA FEMINISTYCZNA - PRZEGLĄD DEBAT

Streszczenie

W latach '90 feministyczna ekonomia stała się rozpoznawalnym, odrębnym obszarem ekonomii. Jej korzenie można odnaleźć zarówno w rozwoju teorii ekonomii neoklasycznej, jak i w teorii feministycznej począwszy od lat '60. Celami tej publikacji są: (1) naszkicowanie i poddanie dyskusji czterech dominujących podejść lub szkół feministycznej ekonomii, które rozwijają się w ramach ekonomii neoklasycznej, (2) ukazanie, jak te podejścia rozwinęły neoklasyczną ekonomię w sensie raczej jej wzbogacenia niż podważenia, (3) pokazanie, jak można odróżnić feministyczną ekonomię od neoklasycznych analiz kobiet, takich jak badania w dziedzinie „nowej ekonomiki gospodarstwa domowego” podjęte przez ekonomistów z Chicago. W skrócie – w tym artykule pragnę odpowiedzieć na pytania: „czym jest feministyczna ekonomia?” i „jakie ma ona znaczenie?” [Przeгляд ten nie obejmuje wkładu tych feministycznych ekonomistek, które szukają alternatyw poza konceptualnymi ramami ekonomii neoklasycznej].

¹ Uniwersytet la Trobe. Szkoła Biznesu. Wydział Ekonomii. Artykuły Seria A 1.1. 2001

© Gillian J. Hewitson, profesorka ekonomii, Franklin & Marshall College, Lancaster, Australia: .
Dziękujemy Autorce za uprzejmą zgodę na tłumaczenie i publikację tego artykułu w bibliotece online Think Tanku Feministycznego.

© polskie tłumaczenie Fundacja im. Tomka Byry Ekologia i Sztuka. Wyrażamy zgodę na niekomercyjne wykorzystanie tłumaczenie do celów edukacyjnych pod warunkiem podania uzyskania zgody Autorki i podaniu źródła publikacji.

1. Wprowadzenie²

Zarówno feministyczne, jak i nefeministyczne badania i publikacje na temat kobiet w ekonomii rozrastały się w szybkim tempie począwszy od późnych lat 1960-ych. Wzrost ten można przypisać, w wymiarze teoretycznym, poszerzeniu rygorystycznych założeń neoklasycznej mikroekonomii o problematykę rodziny; w wymiarze społecznym zaś – coraz większej obecności kobiet na rynku pracy, oraz wzrostowi zainteresowania kobiet pracą naukową, co było wynikiem rewolucji społecznej lat '60 (patrz: Jaggar 1983; Himmelweit 1995:1). Choć ekonomia feministyczna jako świadomy wytwór działania feministek jest stosunkowo nową dziedziną badań³, w literaturze feministycznej można wyróżnić dwa znaczące podejścia w tym nowym obszarze wiedzy ekonomicznej. Współczesne teoretyczki feministyczne podjęły w szczególności próby uwidocznienia kobiet w działaniach, które tradycyjnie były postrzegane jako męskie („badania nad równością”, tzw. „equity studies”), jak również uwzględnienia kobiet jako przedmiotu badań podejmowanych w ramach różnych dyscyplin (feministyczny empiryzm). Drugie podejście do zagadnienia prezentowane przez współczesne feministyczne teoretyczki polega na identyfikacji androcentrycznych uprzedzeń⁴ zawartych w założeniach i procedurach metodologicznych dyscyplin wiedzy naukowej, w celu przeanalizowania, jak sposoby włączania kobiet i ich aktywności do danej dyscypliny

² Feministyczna ekonomia, jako odrębne pole badań, cieszy się coraz większym zainteresowaniem. Aby dokładnie przedstawić wszystkie jej aspekty należałoby to zrobić w formie książki. Z tego powodu niniejsza publikacja została ograniczona do następujących obszarów: (i) neoklasyczna ekonomia jako przedmiot krytyki feministycznej; (ii) cztery dominujące obszary badań feministyczno-ekonomicznych, które starają się raczej ulepszyć neoklasyczną ekonomię, niż zastąpić ją jedną z różnych alternatyw (odniesienia do alternatywnych podejść znajdują się w przypisie 25 poniżej); (iii) feministyczna ekonomia, jako zjawisko powstałe w kontekście „drugiej fali” feminizmu, a nie wcześniejszych okresów (dla wprowadzenia patrz: Tong 1989); oraz (iv) wybrana liczba obszarów neoklasycznej ekonomii.

³ Poglądy drugiej fali feminizmu dotyczące ekonomii rozwijały się przynajmniej od 1973 roku, jakkolwiek połączenie pojęć „feminizm” i „ekonomia” nastąpiło po raz pierwszy prawdopodobnie w 1977 roku, zaś termin „feministyczna ekonomia” pojawił się na początku lat '80, wyznaczając nowy obszar tej dyscypliny dopiero w latach '90 (patrz np. Bergmann 1973, [1983] 1990, 1984, 1987c; Bell 1974a; McFarland 1976; Markusen 1977; Phillips i Taylor [1980] 1986; Leghom i Parker 1981; McDonald 1984). Jeśli zaś chodzi o teoretyczny i instytucjonalny rozwój badań, obecnie ukonstytuowanych, patrz Strassmann (1995) i Shackelford (1999). Przegląd tych badań i ich omówienia: Ferber i Nelson (1993a, 1993b), Hayman (1994a, 1994b); Grapard (1995b); Kuiper i Sap (1995b), Nelson (1995); a w szczególności Humphries (1995b), Barker (1999a) i Strassmann (1999). Ogólne omówienie także: Hewitson (1999: chs14). Jeśli chodzi o omówienia wyjściowych założeń większości feministycznych ekonomistek, do których należą, w szerokim zakresie: wskazanie i wyeliminowanie uprzedzeń płciowych w ekonomii, tak by miała ona lepszy ogłęd rzeczywistości zarówno z perspektywy męzczyzn, jak i kobiet; wzbogacenie ekonomii jako dziedziny wiedzy naukowej, oraz poprawę sytuacji ekonomicznej kobiet, patrz: Woolley (1993:497), Hayman (1994a:53), Day (1995:139), Kuiper i Sap (1995b: 4), Seiz (1995a: 111), Strober (1995:1), zaś w szczególności Strassmann (1995,1999) (patrz przypis 24 dla alternatywnych rozwiązań). Doskonałym nowym źródłem prac z zakresu feministycznej ekonomii jest Peterson i Lewis (1999).

⁴ [androcentryzm – wysuwanie na pierwszy plan płci męskiej, jej roli i znaczenia (na niekorzyść płci żeńskiej) przyp. tłum.]

utrwalają uprzedzenia wobec kobiet w obrębie tej dyscypliny. Używając tych dwóch feministycznych podejść, feministyczne ekonomistki przekonują do poszerzenia pola badań neoklasycznej ekonomii. Ich celem jest włączenie kobiet jako badaczek i jako podmiotów badań, oraz ulepszenie neoklasycznych analiz kobiet poprzez eliminację uprzedzeń, które powstają na etapie tworzenia założeń do badań, oraz eliminację męskich uprzedzeń z neoklasycznej ekonomii poprzez korektę jej kluczowych założeń i metodologii⁵.

Artykuł zacznę od przeglądu dorobku feministycznych ekonomistek, których prace można zaliczyć do badań nad równością (equity studies), oraz pokrótce przedstawię jak kobiety, jako przedmiot badań, były włączane do feministycznych i nie-feministycznych neoklasycznych analiz. W drugiej części tego artykułu dokonam przeglądu publikacji feministycznych ekonomistek, które nawiązują do tematyki równościowej, jak również pokrótce przyjrę się, w jaki sposób kobiety zostały już włączone do analiz neoklasycznych w pracach feministycznych i nie-feministycznych. W części trzeciej przeanalizuję prace tych ekonomistek, które mogą być zdefiniowane jako feministyczne ekonomistki empirystyczne, identyfikujące i eliminujące androcentryczne uprzedzenia jakie powstają przy tworzeniu koncepcji i w badaniach empirycznych. W części czwartej omówię prace tych feministycznych ekonomistek, które kierowały się strategiami drugiej fali feminizmu, w celu przeanalizowania kluczowych założeń odnoszących się do gospodarujących podmiotów neoklasycznej ekonomii i sposobów, w jakie te założenia ograniczyły neoklasyczną ekonomię zniekształcając wiedzę zarówno na temat kobiet, jak i mężczyzn. W części piątej rozpatrzę prace feministycznych ekonomistek, które dotyczą przede wszystkim zagadnień metodologicznych, poprzez które uprzedzenia ze względu na płeć mogły zostać wprowadzone do neoklasycznej ekonomii. W części szóstej wyjaśnię, jak można odróżnić prace feministyczne od nie-feministycznych. Część siódma stanowi podsumowanie tego przeglądu.

2. Kobiety jako badaczki i podmiot badań neoklasycznej ekonomii

⁵ Istnieje wiele wersji teorii feminizmu oraz różne feministyczne podejścia metodologiczne. Zob. omówienia feministycznej ekonomii, oraz teorii feministycznej między innymi w: Grapard (1999), Hewitson (1999: rozdziały 1-4), Seiz (1999a) i Strassmann (1999).

Jedną z pierwszych feministycznych krytyk zachodniego modelu produkcji wiedzy wskazywała na wykluczenie kobiet ze środowiska społecznego i instytucjonalnego, w których wiedza ta powstaje. Badania, które leżały u podstaw tej krytyki zostały nazwane „badaniem równości” (ang. *equity studies*) (Harding 1986:21). Badania te dotyczyły raczej udokumentowania zasięgu i form dyskryminacji kobiet, niż uwidaczniania uprzedzeń narosłych w nauce. W szeregu dyscyplin feministki udokumentowały nieobecność lub niską reprezentację kobiet na uniwersytetach, w publikacjach naukowych, w tym, w przedstawianiu historii poszczególnych dyscyplin, oraz w podręcznikach.

Omawiane tu autorki przypisują tę nieobecność albo świadomym decyzjom kobiet, które dokonują wyboru nie podejmowania pracy zawodowej w środowisku, które jest wrogiem w stosunku do kobiet i neguje ich predyspozycje i umiejętności, albo wykluczaniu kobiet z miejsca pracy poprzez praktyki dyskryminacyjne, nieodłącznie związane z procedurami rekrutacji do pracy, w publikowaniu w pismach naukowych, oraz przy alokacji funduszy na prowadzenie badań. Odpowiedzią na nieobecność kobiet w sferze zawodowej jest polityka eliminująca seksistowskie praktyki i zachęcająca większą liczbę kobiet do zainteresowania się daną dyscypliną. Warto w tym miejscu również zwrócić uwagę, iż dokumentowanie nieobecności kobiet w różnych dyscyplinach opierało się na pośrednim lub bezpośrednim założeniu męskiej dominacji, która generuje uprzedzenia w ramach danej dyscypliny, ponieważ to kobiety, a nie mężczyźni zwracają uwagę na problemy istotne dla kobiet. Uprzedzenia z powodu męskiej dominacji pojawiają się na etapie planowania badań naukowych. Męska dominacja jest także przyczyną uprzedzeń wobec kobiet przy dokonywaniu odkryć naukowych, formułowaniu hipotez, oraz na etapie ich uzasadniania (patrz Seiz 1992:27-57). Dlatego istnieją przynajmniej dwa powody, dla których feministyczne ekonomistki analizują zakres męskiej dominacji w ekonomii: aby wdrożyć podejście równościowe, oraz aby stworzyć podstawy do zbadania uprzedzeń wewnątrz samej dyscypliny.

Jedną z najstarszych i zarazem najczęstszych obserwacji dokonywanych w tym kontekście przez feministyczne ekonomistki jest nieobecność lub niska reprezentacja kobiet w gronie ekonomistów.⁶ Obserwacja ta jest oczywiście uzasadniona. Kobiety stanowią 10-20% pracowników akademickich na wyższych stanowiskach w zachodnich gospodarkach, a zatrudnienie kobiet koncentruje się na niższych stanowiskach akademickich. W porównaniu

⁶ Patrz Bell (1973a, 1974a, 1974b), Reagan (1975a, 1975b), Strober (1975), Jones i Lovejoy (1980), Ferber i Teiman (1981: 126-8), Blau (1987), Seiz (1992: 285-6), Ferber and Nelson (1993b: 2-4), Hyman (1994a: 70-1), Rosewarne i Meagher (1994), Thornton (1994: 3) oraz Albelda (1995).

do innych dyscyplin naukowych ekonomię cechuje również niski odsetek kobiet z tytułem doktora. Można się tu posłużyć przykładem Stanów Zjednoczonych, w których w latach 1994-1995 kobiety stanowiły 24,8% absolwentów z tytułem doktora ekonomii; w naukach biologicznych i naturalnych odsetek ten wynosił 40,3%; w badaniach nad komunikacją społeczną 49,3%; w badaniach nad edukacją 62%; zaś prawo i nauki prawnicze ukończyło 29,5% kobiet z tym tytułem (Departament Edukacji Stanów Zjednoczonych, 1997). Status mniejszości kobiecej w naukach ekonomicznych odzwierciedlają również nagrody przyznawane pracownikom akademickim (patrz Ferber i Nelson 1993b:2). Istnieje stosunkowo obszerna literatura mówiąca o procesie wykluczenia kobiet z zawodów ekonomicznych. Feministyczne ekonomistki odrzucają twierdzenie, iż nastąpiło to w wyniku wolnego wyboru kobiet i utrzymują, że miało to miejsce w wyniku zewnętrznych ograniczeń – takich, jak dyskryminacja bezpośrednia i bariery przy zatrudnianiu kobiet, co wyjaśnia dlaczego było tak niewiele ekonomistek (patrz: Johnson i Stafford 1974; Reagan 1975b; Ferber 1988). Wykluczenie czy posługiwanie się stereotypami wobec kobiet w podręcznikach zaliczono do ważnych form dyskryminacji pośredniej, gdyż niewidoczność kobiet (brak wzorca dla studentek) mogła zniechęcać kobiety do studiów ekonomicznych (patrz Feiner i Morgan 1987; Feiner i Roberts 1990; Bartlett i Feiner 1992).

Na kolejny problem dla kobiet w ekonomii wskazują statystycznie wymierne różnice w liczbie cytatów i odniesień do autorów tej samej płci w ekonomicznych artykułach naukowych (Ferber 1986: 1988, patrz również Ferber i Teiman 1980; Paludi i Bauer 1983; Paludi i Strayer 1985; Blank 1991; Klamer 1991:134).

Feministyczne ekonomistki zauważyły również tendencję do prowadzenia przez akademicki badań w sfeminizowanych obszarach i na specjalizacjach zdominowanych przez kobiety, takich jak ekonomia rynku pracy (Strober i Reagan 1976; Bassi 1990; Blank 1993). Niektóre feministyczne ekonomistki zwróciły uwagę na niewidoczność wkładu intelektualnego kobiet i feministek do ekonomii, co umotywowало feministyczne ekonomistki i innych naukowców do przypomnienia karier kobiet ważnych w historii myśli ekonomicznej oraz do analizowania debat wśród ekonomistów (zarówno kobiet, jak i mężczyzn) na temat kobiet i ich roli w ekonomii (wczesne prace: Madden 1972; Thomson 1973; nowsze istotne publikacje: Folbre 1992, 1993a; Pujol 1992; Nyland 1993a, 1993b; Groenewegen 1994; O'Donnell 1994; Dimand, M.A., Dimand, R.W. i Forget 1995; Hutchinson 1995; Dimand, R.W., Dimand, M.A. i Forget).

Jeden z pierwszych kursów na temat kobiet w ekonomii: „Rola kobiet we współczesnej gospodarce” (ang. *The Role of Women in Modern Economic Life*), odbył się w Bernard College w 1972 roku (Lloyd 1975c; patrz także: Bergmann 1990; Quade 1994). Feministyczne ekonomistki dowodziły, że ogół ekonomistów nie zdołał włączyć do swojego trybu nauczania kobiet - jako podmiotów ekonomicznych uprawnionych do występowania w swoim imieniu (patrz: Ferber 1984; Bergmann 1987b; Strober 1987). Inne zagadnienia dotyczyły wpływu „atmosfery sali lekcyjnej”, która jest nieprzyjazna kobietom (Ferber 1984; Sandler [1988] 1994; Ferber i Nelson 1993b:3) oraz odmawiania doktorantom wsparcia, jakiego mężczyznom udzielają ich wydziały (Strober 1975; patrz także Berg i Ferber 1983; Shelburn i Lewellyn 1995). Dodatkowa forma dyskryminacji pośredniej może wynikać z metod nauczania ekonomii (patrz: Ferber, Birnbaum i Green 1983; Lumsden i Scott 1987; Heath 1989; Shackelford 1992; Hirschfeld 1995).

Niektóre feministyczne ekonomistki argumentują, że rozbudowane stosowanie matematyki w ekonomii czyni ją mniej atrakcyjną dla kobiet i powoduje uprzedzenia płciowe w procesie selekcji (Alford 1993:14, 1996:24; patrz także Strober 1975; Richardson 1996). Jednakże, istnieją także poważne dowody przeciw wyciąganiu takich wniosków, które poddają w wątpliwość założenia dotyczące związków pomiędzy kobietami i matematyką, oraz wskazują na bardziej złożone relacje męskości z ekonomią oraz kobiecości z matematyką, niż te sugerowane przez Strobera, Alforda i Richardsona. Niezbędne są także dalsze badania w tej dziedzinie. Na przykład w Stanach Zjednoczonych ilość kobiet broniących doktoratów z zakresu ekonomii jest porównywalna z ilością tych, które doktoryzują się z matematyki. W latach 1984-1985 jedynie 16,3% doktorów nauk ekonomicznych stanowiły kobiety i liczba ta wzrosła do 24,8% w latach 1994-1995, zaś w dziedzinie matematyki odsetek ten wynosił odpowiednio: 15,6% i 22,1% (United States Department of Education 1988, 1997). Nadto, w tym samym czasie, w którym nastąpił wzrost, zarówno studenci, wykładowcy akademicy, jak i pracodawcy poddali krytyce metody nauczania na studiach doktoranckich w dziedzinie ekonomii. W szczególności ważne były głosy dotyczące nastawienia na matematyczny rygor, pominięcia badań empirycznych i zastosowań praktycznych, a tym samym pominięcia rzeczywistych problemów ekonomicznych (Krueger et al. 1991). Zakładając, iż program nauczania zmieni się w kierunku redukcji formalizmu nauczania i odniesie się do związków ekonomii z realnymi problemami świata, oraz przyjmując argumenty Strober’a, Alford’a i Richardson’a, należy się spodziewać, że więcej kobiet podejmie studia doktoranckie z zakresu ekonomii. Pytanie o

możliwość rozróżnienia tych wyjaśnień od alternatywnych hipotez i ich empirycznej weryfikacji powinno być postawione twórcom tych propozycji.

Jak wskazuje to krótkie podsumowanie - nieobecność kobiet wśród ekonomistów, w szczególności w Stanach Zjednoczonych, została bogato udokumentowana, przeanalizowana i skrytykowana. Większość wczesnej literatury przedstawiała pogląd, że przyczynami nieobecności kobiet w tym zawodzie są bariery dyskryminacyjne; stąd przyjęto rozwiązanie, by domagać się równych szans oraz eliminacji praktyk dyskryminacyjnych i instytucji odpowiedzialnych za dyskryminację (patrz np. Bergmann i Adelman 1973:513). Do tego konkretnego celu został stworzony Komitet ds. Statusu Kobiet w Zawodach Ekonomicznych (American Economic Association 1972). Jednak, zrównywanie szans kobiet i mężczyzn nie przebiega dokładnie tak, jak mogłyby przypuszczać niektóre feministyczne ekonomistki. Aby zaistnieć na uczelni, czy na innych forach, kobiety są często zmuszane dostosować się do norm opartych na doświadczeniach mężczyzn, co zostało zauważone przez ekonomistkę Bassi (1990; jeśli chodzi o pogłębioną dyskusję na ten temat – patrz: doskonała analiza założeń męskości i jej wpływu na kadre naukową dyscypliny prawa – Thornton 1989)⁷.

Ponadto, należy położyć nacisk na fakt, że tylko nieliczne współczesne feministyczne ekonomistki ograniczyły swoje analizy androcentryzmu w ekonomii neoklasycznej do różnych form niedostatecznej reprezentacji kobiet wśród ekonomistów i dążyły jedynie do włączenia kobiet do ekonomii i systemu związanych z nią instytucji. Większość twierdzi, że kobiety zostały niewłaściwie włączone do neoklasycznej ekonomii. Zanim zajmę się tymi argumentami, chciałabym dokonać krótkiego przeglądu włączania kobiet i ich aktywności do neoklasycznej ekonomii.

Kobiety jako przedmiot badań były wykluczone z formalnie zdefiniowanego pola badań ekonomicznych od początku istnienia tej dyscypliny. Wykluczenie to powstało w

⁷ Głębsza analiza kwestii dotyczących osobowości i źródeł różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami powinna być podjęta zanim, jeśli w ogóle będzie można udzielić ostatecznej odpowiedzi na to pytanie. Dzieje się tak, gdyż sugerowanie istotnych zmian, które nastąpią, gdy kobiety i mężczyźni będą równo reprezentowani, wśród ekonomistów w ramach dyscypliny w obecnej formie, wymaga zrozumienia dlaczego i w jaki sposób pozytywne zmiany miałyby przebiegać, i dalej, jakie istnieją różnice pomiędzy kobietami i mężczyznami i na czym one polegają. Teoretycy feminizmu, w tym feministki ekonomistki, inaczej odpowiadają na to pytanie. „Druga fala” feminizmu, która zaczęła się rozwijać w latach ‘60, przyjęła narzędzie pojęciowe rozróżniające płć biologiczną od płci społeczno-kulturowej (sex/gender), temat sam w sobie obszernie dyskutowany i krytykowany przez feministki (patrz Hewitson 1999:512 i rozdział 4). Dla wyjaśnienia terminu płci biologicznej i społeczno-kulturowej, jakim się posługuję w tej publikacji zob. Blau 1987:492, która dowodzi, że termin płci społeczno-kulturowej (gender) jest używany do wskazania społecznych różnic między kobietami i mężczyznami, które nakładają się na różnice biologiczne (zob. także analiza płci społeczno-kulturowej Barker 1999b). [Warto dodać, że polskie tłumaczenie pojęcia *gender* jako płci kulturowej, czy płci społeczno-kulturowej pomija aspekt relacji płci jako relacji władzy i ‘upłciowienia’ instytucji społecznych – przyp. tłum.]

dziewiętnastym wieku, kiedy ekonomia została zdefiniowana poprzez wykluczenie tego co nie należy do aktywności ekonomicznej, t.j. domu, pracy domowej, reprodukcji i zajmowania się dziećmi (czyli czynności zasadniczo przypisanych kobietom). Ekonomia polityczna⁸ została zdefiniowana jako wszelka aktywność związana z produkcją lub dystrybucją bogactwa. W ramach tej definicji badanie aktywności kobiet na rynku pracy mieści się w zakresie ekonomii politycznej, lecz badanie domowej pracy kobiet już nie, ponieważ ta pierwsza, a nie druga daje możliwość zamiany wyników tej pracy na dobra posiadające wartość rynkową (patrz Senior [1836] 1965).⁹ To wykluczenie sfery prywatnej z ekonomii politycznej zostało formalnie zrekompensowane w 1935 roku, gdy Robbins z powodzeniem przedefiniował ekonomię na „*naukę, która bada zachowania ludzi dokonujących wyboru pomiędzy ograniczonymi dobrami, które mają alternatywne zastosowania*” ([1935] 1948:16; patrz Becker 1976b:14). Stąd, z punktu widzenia definicji, kobiety i wykonywane przez nie czynności sprawiają wrażenie w pełni zintegrowanych z neoklasyczną ekonomią. Rzeczywiście, powojenni ekonomiści neoklasycyści (w szczególności ekonomiści z Chicago) rozwinęli teorie, w których obecność kobiet jest kluczowa.

Formalnego włączenia decyzji determinujących podaż kobiecej siły roboczej do neoklasycznej ekonomii dokonał Mincer ([1962] 1993), który wyjaśnił wzrost zainteresowania kobietami w obrębie ekonomiki pracy jako wynikający z tego, iż zarobki obojga i każdego z małżonków determinowały podaż pracy kobiet. W modelu konwencjonalnym mężatki dokonywały wyboru pomiędzy pracą zarobkową, a wypoczynkiem, a ponadto zajmowały się pracą w domu, (patrz Cain 1966; Mincer i Polachek [1974] 1993; Schultz 1973, 1974a, 1974b; patrz również Kahne i Kohen 1975; Lloyd 1975b; Humphries 1995b).

"Nowa ekonomika gospodarstwa domowego" zapoczątkowana przez Gary'ego Becker'a (1965), formalizuje rolę kobiety w domu. Becker (1965) rozszerzył paradygmat neoklasyczny poprzez dodanie czasu, jako składnika ograniczonych zasobów gospodarstwa domowego, co pozwoliło na integrację ekonomiki pracy z ekonomiką gospodarstwa domowego w ramach jednolitej teorii podejmowania decyzji ekonomicznych. Wskutek tego ujęcia znacząco

⁸ [Ekonomia polityczna - dominujące podejście w ekonomii od XVIII w. do drugiej połowy XIX w. gdzie model zarządzania gospodarstwem domowym i majątkiem - oikos – został przeniesiony jako wzór do sfery politycznej, tj. do badania i rządzenia gospodarką w ramach terytorium danego państwa; od drugiej połowy XIX wieku rozwija się ekonomia neoklasyczna, gdzie modelem gospodarki jest rynek jako system wymiany między gospodarującymi podmiotami, a zainteresowania ekonomistów skupiają się wokół pojęć równowagi i rachunku marginalnego. Nazwę ekonomia polityczna porzucono pod koniec XIX wieku m. innymi pod wpływem prac Marshallowi i jego zasad mikro-ekonomii wyd. w latach 1890-1920), – przyp. tłum.]

⁹ Dziękuję Gregor'owi Moore za to odniesienie.

wzrosła ranga gospodarstwa domowego jako przedmiotu analizy ekonomicznej (Lloyd 1975b:8). Nowa ekonomika gospodarstwa domowego rozwinęła się w pełni, gdy teoria alokacji czasu połączono z teorią kapitału ludzkiego, dzięki czemu wymiany nierynkowe, takie, jak decyzje o małżeństwie, mogą być teoretyzowane jako wybory maksymalizujące korzyść jednostek, zaś decyzje takie, jak na przykład posiadanie dzieci oraz rynkowa i nierynkowa alokacja pracy członków rodziny, mogą być analizowane jako wybory rodziny, które maksymalizują jej korzyść. Rodzina stara się maksymalizować korzyść altruistycznej głowy rodziny poprzez produkcję rynkową, jak i wytwarzanie w domu dóbr i usług (porównaj: Samuelson 1956 n.t. wcześniejszego konsensualnego modelu rodziny). Ponieważ kobiety zazwyczaj specjalizują się właśnie w pracy domowej, to z uwagi na specjalizację osiągają większą porównywalną korzyść w pracach domowych, podczas gdy mężczyźni skupiają się na pracy zawodowej.¹⁰ Nowy obszar badań umożliwił ekonomistom rozważenie zagadnienia relatywnych płac kobiet w stosunku do płac mężczyzn.

W swojej klasycznej pracy Mincer i Polachek ([1974] 1993) wykorzystali założenia neoklasycznej ekonomii do wskazania, że pracujące zarobkowo kobiety poświęcają mniej czasu na inwestycje we własny kapitał ludzki, taki jak edukacja czy szkolenia zawodowe i dlatego otrzymują niższe wynagrodzenia. Dowodzili też, że decyzja o zainwestowaniu w kapitał ludzki może być wymierzona przez koszt utraconych zarobków, dlatego jednostki biorą pod uwagę okres czasu, po którym dana inwestycja się zwróci. Kobiety spodziewają się nieciągłego uczestnictwa w rynku pracy i dlatego wybierają niższy poziom inwestycji w edukację i kształcenie zawodowe, niż mężczyźni. Autorzy omawianego modelu wyjaśniają też zawodową segregację płci w kategoriach indywidualnej optymalizacji (patrz także Polachek 1975, 1979, 1981; pozytywna ocena tych badań w: Amsden 1980b: 16; England 1982; Mincer 1993b). Jeśli rynki pracy oceniają jednakowo kapitał ludzki kobiet i mężczyzn, wtedy niższe zarobki kobiet mogą być w całości przypisane ich indywidualnym decyzjom optymalizującym.

Model ten przypisuje niewielką rolę wpływowi dyskryminacji na zarobki kobiet. Badania empiryczne konsekwentnie wykazały, że różnice między zarobkami kobiet i mężczyzn nie mogą być w pełni wyjaśnione przez teorię kapitału ludzkiego, czy inne zmienne po stronie podaży. Okazało się, że dyskryminacja ze względu na płeć rzeczywiście odgrywa rolę w funkcjonowaniu rynków pracy, toteż stała się zagadnieniem wymagającym uwagi

¹⁰ Patrz także Gronau (1973), Becker (1973, 1974a, 1974b, 1981a, 1991), Becker i Lewis (1973), Mincer i Polachek (1974), Schultz (1973, 1974a, 1974b), Becker et al. (1977), Bahr (1980) Fuchs (1988, 1989) i Cigno (1991).

teoretycznej (zob. wprowadzenie do literatury dyskryminacji zarobkowej: Kahne i Kohen 1975; Gunderson 1989; Blau i Ferber 1992).

Wczesne prace na temat dyskryminacji skupiały się przede wszystkim na dyskryminacji rasowej (Becker 1957, 1971). Używając tego modelu w stosunku do dyskryminacji ze względu na płeć, Becker wnosił, że zarówno pracodawcy, jak i pracownicy, oraz klienci, preferują wchodzenie w relacje lub współdziałanie raczej z mężczyznami (białymi), niż kobietami (nie-białymi), gdyż odczuwają niechęć (ang. *distaste*) wobec wchodzenia w interakcje z kobietami (nie-białymi) i dlatego wykazują tendencje do dyskryminowania¹¹. Takie osoby wymagają pewnej kompensacji, aby przezwyciężyć tę niechęć. W systemie opartym na konkurencji, wynikające stąd różnice w płacach i cenach nie będą mogły przetrwać. Jednak, wbrew tym przewidywaniom, stało się jasne, że nawet w długiej perspektywie dyskryminujące zachowanie i związane z nim różnice wynagrodzeń kobiet i mężczyzn nie są eliminowane przez mechanizmy rynkowe (Arrow 1972; Mueser 1987).¹²

Pomimo, że już od lat '60 praca wykonywana w domu była postrzegana jako aktywność mająca znaczenie ekonomiczne, na kolejny krok nadający wartość tej nieodpłatnej pracy i włączenie jej do rachunków narodowych trzeba było długo czekać. W zasadzie najczęściej cytowanym roszczeniem związanym z wykluczeniem kobiet jako przedmiotu badań, jest pominięcie nieodpłatnej pracy wykonywanej w domu w systemie rachunków narodowych¹³. Kobiety wykonują $\frac{3}{4}$ tej pracy (Bittman 1991). Skądinąd – w wielu krajach Zachodnich obecnie rutynowo przygotowuje się alternatywne budżety (Organizacja Narodów Zjednoczonych, 1993).

¹¹ Becker (1957: 3) utrzymywał, że jego analiza dyskryminacji rasowej może być zastosowana również do dyskryminacji ze względu na płeć. Tymczasem Thurow twierdził, że teorie dotyczące dystansu fizycznego nie mają znaczenia w przypadku dyskryminacji ze względu na płeć, gdyż mężczyźni pragną raczej żyć z kobietami niż utrzymywać w stosunku do nich fizyczny dystans. Z tym wiąże się zależność: im więcej kobiety zarabiają, tym wyższe są możliwości konsumpcyjne mężczyzn (1975: 162 -3). Bergmann zaś wskazał na inne możliwe interpretacje „dystansu socjalnego” jako powodu męskiej tendencji do dyskryminowania ze względu na płeć. Na przykład mężczyźni mogą nie wykazywać zapału, aby ich żony i matki były tak samo dobre w pracy, jak oni sami. Nadto, choć dyskryminacja *własnych* żon czy dziewczyn może nie wydawać się racjonalna, mężczyźni mogą dyskryminować żony czy dziewczyny innych (1986:96).

¹²W odpowiedzi na wyniki badań empirycznych literatura na ten temat rozwijała się w różnych kierunkach (patrz na przykład Becker [1985] 1995: 153; Hoffman 1991; Yachetta 1995: 133-4).

¹³ Patrz na przykład: Benería (1981), Waring (1988), Goldschmidt-Clermont (1983, 1990) i Ciancanelli, oraz Berch (1987). Historyczny proces, który prowadził do wykluczenia prac wykonywanych w gospodarstwie domowym z budżetów narodowych Australii i Stanów Zjednoczonych został kolejno udokumentowany przez: Deacon (1985), Alford (1986), Folbre i Abel (1989), oraz Folbre (1991). Inne badaczki i badacze dyskutowali nad wpływem tego pominięcia na ekonomię (patrz Ferber i Birnbaum 1980a: 387-8; Cohen 1982: 150-1; Ferber i Teiman 1981: 131-2; MacDonald 1984: 164-7; Goldschmidt-Clermont 1990: 281-5; Benería 1992). Kwestie pomiaru i oszacowania wartości nieodpłatnej pracy podjęli: Clarke (1958), Gauger (1973), Hawrylyshun (1976), Murphy (1978, 1982), Kendrick (1979), Ferber i Birnbaum (1980a), Eisner et al. (1982), Goldschmidt-Clermont (1982), Ferber i Green (1983), Eisner (1988), Ironmonger (1989) i Australijskie Biuro Statystyczne (1990).

W tej części mojego tekstu rozważałam różne sposoby wskazywania przez feministyczne ekonomistki na problem niskiej reprezentacji kobiet w ekonomii, analizowałam też pewną liczbę obszarów badań ekonomicznych, z których kobiety zostały wykluczone jako podmiot badań. Pokazałam również, że definicja zakresu neoklasycznej ekonomii, która dotyczy podejmowania czynności na zasadzie dokonywania wyboru, formalnie już nie wyklucza kobiet, ani ich aktywności. Kobiety zostały wyraźnie włączone do kilku obszarów analizy ekonomicznej, co uprzednio stanowiło przedmiot feministycznej krytyki. Warto odnotować, że kilku dobrze znanych ekonomistów (mężczyzn) związanych z Uniwersytetem w Chicago przyczyniło się do poszerzenia obszaru badań ekonomicznych i włączenie do nich tematyki będącej tradycyjnie przedmiotem zainteresowania kobiet, w tym rodziny, podaży pracy mężatek i dyskryminacji kobiet na rynku pracy. Obszerna literatura powstała także w dziedzinie alternatywnych metod szacowania wartości pracy kobiet wykonywanej w domu. Dlatego, pomimo że reprezentacja kobiet w tej dziedzinie jest nadal relatywnie niska, problem całkowitego wykluczenia kobiet, lub ich dyscyplinarnych interesów, z treści badań ekonomicznych należy raczej do przeszłości. Jednak, pomimo omówionych wcześniej zmian, feministyczne ekonomistki nie są usatysfakcjonowane sposobem postrzegania kobiet jako ekonomicznych podmiotów w ujęciu neoklasycznym. Podstawy argumentacji neoklasycznej są oparte na założeniach i ujęciach problemu badań, które zawierają uprzedzenia wobec kobiet. Uprzedzenia te mogą nie być eliminowane na etapie konstruowania teoretycznych uzasadnień. Te argumenty feministycznych ekonomistek będą omawiane w kolejnej części niniejszego artykułu.

3. Feministyczna ekonomia empirystyczna

Termin „feministyczny empiryzm” wywodzi się z dorobku feministycznej filozofii i odnosi się do prac tych feministek, które są przekonane, że androcentryzm w jego różnych formach może zostać wyeliminowany poprzez bardziej rygorystyczne wdrażanie metod badań naukowych (patrz Harding 1986; Grapard 1999). Feministyczne ekonomistki empirystyczne uważają, że przyczyną tego, co postrzegają jako nieodpowiedniego włączenia kobiet i ich aktywności do ekonomii neoklasycznej jest niewłaściwa [niewiarygodna] nauka¹⁴.

¹⁴ [Pojęcie „niewłaściwa nauka”, w oryginale „bad science” ukuła Sandra Harding, 1986 do wskazania, że męskie uprzedzenia wobec kobiet zaprzeczają standardom naukowej obiektywności. Aby produkować obiektywną wiedzę naukową należy usunąć uprzedzenia. Ale, według Harding usunięcie uprzedzeń nie jest wystarczające samo w sobie, należy tworzyć wiedzę z pozycji doświadczeń kobiet. Podejście to Harding nazwała „feminist standpoint theory” – feministyczna teorią punktu widzenia. Zobacz także str. 21, część 5, o

Uprzedzenia ze względu na płeć pojawiają się w badaniach naukowych, ponieważ pytania, dane i hipotezy odnoszące się do kobiet są chybione lub niepełne, zaś uprzedzenia w teoretycznych uzasadnieniach formułowanych hipotez powstają, gdyż neoklasyccy ekonomiści nie dostrzegają, że wyciągane przez nich wnioski powielają uprzedzenia w stosunku do kobiet. Toteż feministyczne ekonomistki próbują dostosować i uzupełniać założenia neoklasycznych teorii i koncepcje badawcze tak, by wyeliminować te błędy. Niewiarygodna nauka nie wynika z nieobecności kobiet jako podmiotu badań w ramach teorii neoklasycznych, lecz z włączenia kobiet i ich aktywności do pola badań neoklasycznej ekonomii w sposób, który nie odpowiada obiektywnej rzeczywistości. Utrzymują one, że rygorystyczne przestrzeganie metod badań naukowych pozwoli na usunięcie uprzedzeń ze względu na płeć już na etapie założeń, a tym samym wyeliminuje uprzedzenia z teoretycznych uzasadnień. (patrz Cohen 1982: 156; Humphries 1982; Blau i Ferber 1992: 35; Blank 1993).

Największe opory wśród feministycznych ekonomistek wywoływały opisy podziału pracy ze względu na płeć jako rezultatu racjonalnych, ekonomicznych wyborów¹⁵. Kalkulacje te oparte są na pierwotnym podziale zasobów, a stąd na przewagach komparatywnych. Aby wyjaśnić, dlaczego to kobiety mają względną przewagę w pracach wykonywanych w domu, nowi ekonomiści gospodarstwa domowego albo przyjmują uproszczone założenie równego podziału wkładu nie wyjaśniając, dlaczego dokonują takich założeń, albo powołują się na „naturalne” różnice między kobietami i mężczyznami (patrz np. Becker 1991: 37). Argumenty feministycznych ekonomistek przeciw takim wyjaśnieniom podziału pracy mogą być pogrupowane w trzy kategorie.

Pierwsza krytyka jest natury logicznej. Sawhill ([1977] 1980) w powszechnie cytowanym tekście wskazała, że podział pracy ze względu na płeć został przyjęty jako egzogeny [pochodzący z zewnątrz teoretycznych założeń modelu – przyp. tłum] czynnik wyjaśniający różnice w zarobkach kobiet i mężczyzn, natomiast kiedy ekonomiści starali się wytłumaczyć podział pracy ze względu na płeć, to różnica w zarobkach kobiet i mężczyzn została przyjęta jako egzogenna zmienna.

Druga krytyka dotyczy neoklasycznych ekonomistów, którzy zignorowali szereg kosztów związanych z tradycyjnym podziałem pracy ze względu na płeć¹⁶, co na przykład skłoniło

feministycznych krytykach ekonomii. [przyp. tłum.]

¹⁵ Chodzi o założenia teorii racjonalnego wyboru (ang. rational choice theory), która zakłada, że każdy podmiot kalkuluje swoje korzyści i straty oraz dokonuje wyborów kierując się maksymalizacją zysków [przyp. tłum]

¹⁶ Patrz: Ferber i Birnbaum (1977), Ferber i Teiman (1981: 128ff), oraz Blau i Ferber (1992: roz. 3).

Bergmann do zwrócenia uwagi na to, iż typowy naukowiec, zajmujący się nową ekonomiką gospodarstwa domowego przyjmuje postawę męskiej głowy gospodarstwa domowego (1981: 81). W związku z tym, feministyczne ekonomistki argumentowały, że założenie, iż (i) wiedzy i umiejętności w dziedzinie pracy w gospodarstwie domowym, nie da się dowolnie przenieść na rynek, a (ii) specyficznym formom kapitału ludzkiego odpowiadają specyficzne korzyści - wzmacniają uznane za nieistotne różnice w produktywności partnerów gospodarstwa domowego, co z kolei „nieodwracalnie zmierza do pogłębienia zróżnicowania względnych korzyści” (Gardiner 1993: 6), zaś same te założenia nie są po prostu empirycznie uzasadnione.

Trzecia krytyka dotyczy uporczywie powielanego biologicznego redukcjonizmu w wyjaśnieniach podziału pracy ze względu na płeć. Według założeń nowej ekonomiki gospodarstwa domowego, wybór kobiet pomiędzy pracą w domu a nisko opłacanym zatrudnieniem jest rezultatem racjonalnych kalkulacji opartych na biologicznych imperatywach (Cohen 1982: 153; patrz także Jennings 1993: 126). W ten sposób socjalizacja kobiet, która wynika z wchodzenia przez nie w określone role w gospodarce, jest ignorowana, zaś korzyści, które przypadają mężczyznom z powodu podziału pracy ze względu na płeć są ukrywane.¹⁷ Jak twierdzą feministyczne ekonomistki, różnice biologiczne nie są niezbędnym czynnikiem determinującym podział pracy ze względu na płeć, z czego wynika, że taka specjalizacja następuje w wyniku procesu społecznego, a nie „naturalnego”¹⁸.

Feministyczne ekonomistki zakwestionowały również znaczenie przypisane różnicy płac kobiet i mężczyzn przez neoklasycznych ekonomistów, którzy sprowadzili ją do dobrowolnego wyboru niedoinwestowania własnego kapitału ludzkiego przez kobiety. Argumentują one, że różnica płac kobiet i mężczyzn, jak również podział pracy ze względu na płeć, może być w znacznej mierze wytłumaczony dyskryminacją społeczną lub „szeregiem czynników społecznych, które sprawiają, że kobiety podejmują decyzje niekorzystnie wpływające na ich status na rynku pracy” (Blau and Ferber 1992: 140). Chociaż niekiedy argumenty te są uznawane przez neoklasycznych ekonomistów, to zjawisko to jest przeważnie ignorowane lub postrzegane jako przyjęte, oczywiste założenie. Koncepcja dyskryminacji społecznej wskazuje na czynniki po stronie podaży – związane z podziałem ról, preferencjami, zdolnościami i możliwościami według płci, które ograniczają rynkowe wybory kobiet i utrwalają istniejący podział pracy – z ich wzajemnie wzmacniającymi się związkami

¹⁷ Patrz Bell (1974a), Lloyd (1975b: 7), Bergmann (1981, 1989) oraz Blau i Ferber (1992: roz. 2).

¹⁸ Patrz Lloyd (1975b: 1-7), Ferber i Birnbaum (1977), Madden (1979: 166), England (1982: 359), Humphries (1982), MacDonald (1984: 164), Boserup (1987: 824-5), Ciancanelli i Berch (1987: 246), oraz McCrate (1988).

z dyskryminacją bezpośrednią. Przykładem będzie założenie, że podejmując zawody tradycyjnie postrzegane jako męskie, kobiety biorą pod uwagę własną użyteczność ujemną (*disutility*), jeśli zdecydowałyby się na ten wybór. To przypuszczenie albo spowoduje, że kobieta nie doinwestuje w jakąś konkretną formę własnego kapitału ludzkiego, albo obniży oczekiwany zwrot z takiej inwestycji (patrz Mincer i Polachek [1974] 1993: 133; England 1982; Berg i Ferber 1983; Bergmann 1986: 65ff; Blau i Ferber 1992: 140ff).

Feministyczne ekonomistki utrzymywały także, że neoklasycyści ekonomiści nie zdołali uwzględnić roli bezpośredniej dyskryminacji i segregacji zawodowej przy wyjaśnianiu zróżnicowania płac (patrz na przykład: Blau i Jusenius 1976; Cohen 1982: 155). W latach '70 wiele feministycznych ekonomistek czerpało z prac Sanborn'a (1964), który wskazał, że uwzględnienie szczegółowego podziału według zawodów w pracach empirycznych nad determinacją zarobkową lepiej wyjaśnia różnicę w zarobkach kobiet i mężczyzn. Feministyczne ekonomistki rozwinęły analizę przyczyn podziału pracy ze względu na płeć, w której duże znaczenie odgrywa pozycja "strażników dotychczasowego porządku" (*gatekeepers*) zajmowana przez niektórych konsumentów, pracowników i pracodawców, co ich zdaniem bezpośrednio potwierdza żywe zainteresowanie mężczyzn utrzymaniem istniejącego podziału pracy ze względu na płeć. Na przykład Bergmann sformalizowała „hipotezę zatłoczenia”¹⁹ w odniesieniu do rasy (Bergmann 1971), później także w stosunku do płci biologicznej ([1974] 1995), sugerując, że kobiety są systematycznie wykluczane przez mężczyzn z pewnych zawodów, jednocześnie sztucznie generując wzrost podaży pracy i niskie zarobki w tych profesjach, w których są „stłoczone”. Bergmann podkreśliła rolę przypisywania po stronie podaży znaczeniu płci biologicznej i podziałowi pracy ze względu na płeć, stwierdzając między innymi: „postawy przyjmowane odnośnie tych zawodów, które są „właściwe” dla kobiet ... są częścią systemu społecznego i są wyuczone, a większość pracodawców uczyło się mniej więcej tych samych rzeczy...” ([1974] 1995: 313).²⁰ Feministyczne ekonomistki wskazały także, że gdy kobiety należą do tej samej grupy zawodowej, co mężczyźni, wykonują te same czynności i nastawione są na zdobywanie doświadczenia, są niżej opłacane niż mężczyźni. Odrzuciły więc stwierdzenie Becker'a ([1985] 1995) mówiące o tym, że kobiety mają mniej energii i stąd niższą produktywność krańcową niż mężczyźni (Bergmann 1989; patrz także Rimmer 1991).

¹⁹ Patrz: Pujol (1992: 94) w celu wyjaśnienia pochodzenia „hipotezy zatłoczenia” (crowding hypothesis).

²⁰ Patrz także Strober (1972), Weisskoff (1972: 164), Zellner (1972, 1975), Malkiel i Malkiel (1973), Sawhill (1973), Madden (1975), Stevenson (1975), Ferber i Lowry ([1976] 1995: 438), oraz Blau (1984, 1987: 492).

Feministyczne ekonomistki empiryczne skrytykowały również neoklasycznych ekonomistów za badania, które - jak utrzymywały - nie doceniają stopnia, w jakim dyskryminacja i segregacja zawodowa determinuje różnice płac, co wynika z uprzedzeń ze względu na płeć, jakie pojawiają się w neoklasycznej analizie dyskryminacji na etapie tworzenia założeń i nie są wyeliminowane z teoretycznych uzasadnień. Te feministyczne uczone nie podważają konieczności rozpatrzenia wszystkich alternatywnych wyjaśnień dotyczących różnicy w zarobkach kobiet i mężczyzn przed ewentualnym odrzuceniem hipotezy o niedyskryminacji. Zamiast tego wskazują, że uprzedzenia płciowe pojawiające się na etapie tworzenia założeń nie ulegają eliminacji na etapie uzasadnień. Na przykład, neoklasyczni ekonomiści usiłowali, prawdopodobnie nie zastanawiając się nad tym głębiej, wyjaśnić różnice w zarobkach kobiet i mężczyzn poprzez identyfikację czynników, które mogłyby wskazywać na niższą produktywność krańcową kobiet, przyjmując za pewnik, że mężczyźni swoją produktywność krańcową naturalnie osiągają. Dzieje się tak, gdyż przyjmując poziom płac mężczyzn za dany nie biorą oni pod uwagę zmiennych odnoszących się do np. większej tendencji mężczyzn do spożywania alkoholu i uzależnienia od narkotyków, ataków serca i problemów z kręgosłupem, toteż nie włączają do analiz czynników, które zwiększą prawdopodobieństwo odrzucenia zerowych hipotez o niedyskryminacji, które potem odrzucają na etapie teoretycznych uzasadnień. (Bergmann 1989: 45ff). Uprzedzenia mogą również pojawić się na etapie tworzenia założeń z uwagi na brakujące dane, będące funkcją procesu społecznego, w ramach którego niektóre dane uważa się za istotne, zaś inne za niewystarczająco ważne, aby je pozyskiwać, jak na przykład działania dyskryminacyjne pracodawców (Bergmann 1986: 81), czy też powody wyboru różnych form edukacji czy zatrudnienia. Włączenie tych czynników może zwiększyć mierzoną dyskryminację ze względu na płeć biologiczną (jak pokazują Phelps 1972; Bergmann 1986: 83-5 dyskryminacja ze strony pracodawców może okazać się statystycznie znacząca). Inne dane, które podtrzymują prawdopodobieństwo odrzucenia zerowej hipotezy o niedyskryminacji są zawarte w badaniach Bergmann (1989:48), gdzie ukazany jest brak związku pomiędzy posiadaniem dzieci, a niższymi zarobkami kobiet. Bergmann sugeruje, że nawet po wzięciu pod uwagę czynnika obecności dzieci 94% czynników wpływających na luki płacowe pozostaje bez wyjaśnienia (patrz także Madden 1979; Blau i Jusenius 1976: 187; England 1982).

W tej części przedstawiłam prace wskazujące na to, że istnieje tradycja feministycznej ekonomii empirycznej, gdzie teoretyczki feministyczne przewyciężają niewłaściwe

włączenie kobiet do przedmiotu neoklasycznej ekonomii. Ponieważ ekonomiści obszernie zajęli się kobietami i ich aktywnością, ich prace, a szczególnie założenia wiodących teorii i skutki ich stosowania w badaniach empirycznych, wskazały, że dotychczasowe modele teoretyczne nieadekwatnie odnoszą się do rzeczywistości. Istnieją jednak feministyczne ekonomistki, które upierają się, że nawet ta praca nie jest wystarczająca, aby ujawnić i przeanalizować konsekwencje androcentryzmu dla ekonomii neoklasycznej. W kolejnej części przedstawię feministyczną ekonomię, która bada założenia ekonomii neoklasycznej, a w szczególności leżącą u jej podstaw, kluczową koncepcję „racjonalnego ekonomicznego podmiotu”.

4. „Odseparowany podmiot” u podstaw neoklasycznej ekonomii

Feministyczne ekonomistki przedstawiane w tej części mojego tekstu wskazują, że podstawowe założenia neoklasycznej teorii cechuje androcentryzm, co w konsekwencji przyczynia się do powstawiania teorii, które zniekształcają obraz życia kobiet (i mężczyzn). Choć wiele uczonych może mieć wątpliwości, co do neutralności płci w badaniach empirycznych, poprzez które doktryny te były weryfikowane, podważanie tradycyjnych zasad epistemologicznych i metodologicznych nie jest przedmiotem ich rozważań. Feministyczne ekonomistki przedstawione w tej części tekstu identyfikują i badają skutki zniekształceń teoretycznych, które powstały w wyniku neoklasycznych założeń dotyczących jednostek, oraz twierdzą, że takie założenia zostały zaakceptowane przez ekonomistów, ponieważ uprawomocniają korzyści, jakie osiągają (jako mężczyźni) z istniejących relacji płci. Uznają one w szczególności, że neoklasyczne założenia dewaluują typowo kobiecy wkład i cechy społecznie przypisane kobietom, a przeceniają wkład w rozwój ekonomii dokonywany zazwyczaj przez mężczyzn, oraz cechy związane z mężczyznami i męskością (England [1989] 1995: 43). Ten opis świata czyni niewidzialnymi dwie rzeczy: znaczenie roli kobiet w aktywności ekonomicznej (szczególnie w sferze prywatnej), jak i korzyści gwarantowane dla mężczyzn, oraz ich instytucjonalne uwarunkowania. Feministyczne ekonomistki, które przyjęły to podejście, usiłowały zatem zidentyfikować i przewartościować cechy charakterystyczne dla kobiet, oraz zmodyfikować neoklasyczne założenia tak, aby doprowadzić do integracji cech z wkładem kobiet. Takie modyfikacje mogą być albo mało znaczące i łatwo je włączyć do struktur ekonomii neoklasycznej, albo fundamentalne, co wówczas wymaga zastąpienia neoklasycznej ekonomii teorią alternatywną, taką jak

instytucjonalizm feministyczny czy feministyczna marksistowska/socjalistyczna ekonomia (patrz przypis 25 poniżej z odniesieniami do tych prac).

Założenia, które leżą u podstaw koncepcji racjonalnego gospodarującego podmiotu, zostały przez niektóre feministyczne ekonomistki uznane za androcentryczne na podstawie opisu gospodarującego podmiotu, który przedstawia 'jego' jako samolubną, radykalnie odseparowaną jednostkę, pozbawioną jakichkolwiek cech kobiecych i nie zaangażowaną w działania tradycyjnie kobiece (w sprawie niefeministycznej krytyki neoklasycznego opisu podmiotu patrz: Hollis i Nell 1975; Hargreaves, Heap i Hollis 1987). Ta interpretacja racjonalnego ekonomicznego mężczyzny do pewnego stopnia odzwierciedlała feministyczną krytykę podmiotu w teorii umowy społecznej i liberalnej teorii politycznej (patrz, na przykład, Pateman 1988), oraz w socjologii (patrz Hartsock 1983: roz. 2; England [1989] 1995). Podmiot jest tam przedstawiany jako autonomiczny mężczyzna, który wchodzi w umowy z innymi mężczyznami, aby stworzyć cywilizowane społeczeństwo. W rzeczywistości natomiast zależy od opiekuńczych, choć niewidzialnych czynności kobiet, które (w ekonomii) są wykluczane do niewartościowanej i nieinteresującej dla ekonomistów sfery funkcji naturalnych. Ponadto, gdy ta sfera naturalnych funkcji jest teoretyzowana w ekonomii tak, jak ujmuje ją Becker (1981a, 1991), to założenia modelu narzucają ramy teoretyczne, które nieuchronnie wykluczają ważne aspekty rzeczywistości przy próbie ich teoretycznego uchwycenia.

Model ten został przez England (1993) nazwany odseparowanym podmiotem (ang. *separative self*). Na ów odseparowany podmiot składa się wiele założeń. Między innymi, feministyczne ekonomistki zidentyfikowały uprzedzenia ze względu na płeć w koncepcji użyteczności i w związanych z nią założeniach. Dzieje się tak dlatego, że porównania użyteczności interpersonalnej nie są [w ramach tego paradygmatu] możliwe, co oznacza po pierwsze, że kwestie takie jak wyposażenie czy dystrybucja majątku i dochodów mają niską lub zerową wagę, po drugie – nie istnieją żadne teoretyczne podstawy, na których można by oprzeć twierdzenie, że istniejące rozwiązania przynoszą więcej korzyści bogatym niż biednym, oraz bardziej ogólnie - w większym stopniu mężczyznom niż kobietom (England 1993: 43; patrz także Nelson 1993b). England sugeruje, że bardziej uzasadnionym założeniem jest to, że jednostki jednak mogą tworzyć porównania użyteczności interpersonalnej poprzez przyjęcie „pewnego rodzaju powiązań emocjonalnych, które wspomagają empatię, [co oznaczałoby] możliwość wyobrażenia sobie, co czuje druga osoba postawiona w danej sytuacji”. W tym wypadku problem miary normatywnej staje się problemem natury

technicznej, analogicznym np. do mierzenia cen rozrachunkowych [ukrytych] (ibid: 42; patrz także Jennings 1993).

Feministyczne ekonomistki zakwestionowały założenie, że preferencje racjonalnego gospodarującego mężczyzny są uwarunkowane zewnątrznie i są stałe. Ekonomiści zazwyczaj przyjmują preferencje jako dane, pozostawiając pytanie dotyczące ich formowania socjologom i psychologom (Becker 1976b: 13-4; dla nefeministycznej krytyki tego postulatu patrz np.: Bowles i Gintis 1993). Feministyczne ekonomistki twierdzą, że nawet, jeśli preferencje są utrwalone, ekonomiści powinni się zainteresować tworzeniem preferencji determinowanych płcią. Albelda (1995:270) podobnie jak inni wskazuje, że aby wyjaśnić związane z płcią nierówności w statusie ekonomicznym z perspektywy różnic preferencji kobiet i mężczyzn należałoby przede wszystkim odwołać się do pytania feministek: dlaczego te różnice w ogóle istnieją? Bazując na wyobrażeniu metapreferencji Sen ([1977] 1990), McCrate (1988) stworzyła ramy teoretyczne, które pozwalają na przeanalizowanie tego pytania. Twierdzi ona, że jednostki mają preferencje dotyczące własnej tożsamości, a także dóbr i usług, a preferencje te są zarówno stworzone, jak i ograniczone przez instytucje socjalizacji w społeczeństwie opartym na męskiej dominacji (patrz także Agarwal 1997). Pomimo że powstałe tożsamości i związane z nimi gusta są endogeniczne, nie korelują one w prosty sposób ze względnymi zmianami cen. *„Mężczyźni i kobiety podejmują racjonalne decyzje dotyczące istotnych i długoterminowych inwestycji w [swoje] preferencje wzoru płci i tożsamości, rozwijając przy tym bardzo różne zbiory preferencji i zdecydowanie ograniczając możliwość radykalnie odmiennego wyboru w jakimś punkcie w przyszłości”* (McCrate 1988: 237). England utrzymuje także, że poprzez ignorowanie endogeniczności preferencji, ekonomiści *„ukrywają niektóre procesy, poprzez które nierówność płci jest utrwalana”*. Jeśli na przykład, w odpowiedzi na dyskryminację na rynku pracy, kobiety stworzą preferencje dla zawodów, w których kobiety już dominują, wtedy rynki stworzą preferencje związane z płcią, które będą utrzymywać niższe zarobki kobiet (1993: 44). Na dodatek kobiety muszą ponieść wyższe koszty aspirując do zawodów zdominowanych przez mężczyzn, a dyskryminacja pośrednia pociąga za sobą zmiany w preferencjach. W tym sensie jest to raczej wyzwanie dla podstawowych założeń neoklasycznej ekonomii niż proste rozszerzenie jej ram teoretycznych.

Feministyczne ekonomistki kwestionują także neoklasyczne założenie, że funkcja użyteczności racjonalnego gospodarującego mężczyzny jest niezależna od wszelkich innych funkcji użyteczności w sferze publicznej. W szczególności ekonomiści przyjęli tradycyjnie, że

jednostki w sferze publicznej mają preferencje niezależne od innych, odnoszące się całkowicie do ich własnej konsumpcji dóbr i usług. Wyjątki dotyczą ekonomiki zachowań wyborców, oddawania krwi i innych działań charytatywnych (patrz np. Stewart 1992; Sen [1977] 1990; Frank 1990), ale tylko feministyczne ekonomistki wskazują na zdeterminowane płciowo implikacje założenia niezależności. Seguino et al. (1996), na przykład, potwierdza wcześniejsze wyniki badań, że w porównaniu z innymi studenci ekonomii są zorientowani na siebie i kierują się własnym interesem (patrz Marwell i Ames 1981; Frank et al. 1993), przy czym Seguino wskazuje, że płeć jest ważnym, ale nierozstrzygającym determinantem tej tendencji. England z kolei twierdzi, że założenie o niezależnej funkcji użyteczności ukrywa zarówno „altruizm w granicach własnej płci” mężczyzn, jak i altruizm kobiet. Dyskryminacja wyłaniająca się z takiego selektywnego altruizmu nie zostanie wyeliminowana przez siły konkurencyjnego rynku (1993: 46-7).

Zakładana dominacja altruizmu w rodzinie również została zakwestionowana przez feministyczne ekonomistki. Przyjmuje się, że istnienie ‘życzliwego dyktatora’ (dysponującego dochodem z pracy), który zapewnia, że każdy działa w najlepszym interesie rodziny (Becker 1981a, 1981b, 1991) powoduje, że funkcje użyteczności w domu są wzajemnie zależne. Pomimo że altruistyczny dobroczyńca o wiele częściej bywa mężczyzną niż kobietą, feministyczne ekonomistki krytykują ogólne skojarzenie altruizmu z rodziną (patrz McCrate 1987; Folbre i Hartmann 1988; Jennings i Waller 1990; England 1993). Co więcej, feministyczne ekonomistki twierdzą, że formułowanie pojedynczych funkcji użyteczności preferencji rodziny sprawia, że rodzinę traktuje się jako „czarną skrzynkę”, ukrywając dystrybucję dochodów wewnątrz gospodarstwa domowego. Konsekwencją takiego podejścia jest uniewidacznianie dystrybucji maksymalizujących korzyść wyborów w ramach rodziny, jak i wyborów dokonywanych przez poszczególnych członków rodziny w ramach ich aktywności w dziedzinie produkcji i konsumpcji. W ramach tego podejścia pytanie o nierówną siłę przetargową w gospodarstwie domowym nie może być postawione (patrz McCrate 1987: 75; Sawhill [1977] 1980; Manser i Brown 1979, 1980; McElroy i Horney 1981; Edwards 1985a; Folbre 1986; Folbre i Hartmann 1988; England 1993; Phipps i Burton 1995; Ott 1995). Podejście do gospodarstwa domowego jako do „czarnej skrzynki” ukrywa rozmiar dysharmonii, nierówności i konfliktów istniejących w gospodarstwie domowym (patrz Folbre 1986; Haddad i Kanbur 1990; Browning et al. 1994; Phipps i Burton

1995; Findlay i Wright 1996; Lundberg i Pollak 1996). Do pewnych granic problemy te były rozwiązywane poprzez zastosowanie modeli teorii gier w odniesieniu do rodziny²¹.

Ponadto, pomimo aprobaty waloryzacji pracy domowej kobiet, feministyczne ekonomistki twierdzą, że założenie modelu odseparowanego podmiotu - i wiążące się z nim zastosowanie modelu pracy rynkowej do wartościowania pracy domowej - ogranicza możliwość włączania tradycyjnie przypisywanych kobietom zajęć w sferze prywatnej, takich jak np. opieka. Związane z tym pytania dotyczące różnic w podejmowaniu decyzji, oraz wymiana pomiędzy rynkiem a rodziną, należą do nowego obszaru badawczego feministycznych ekonomistek (patrz: Agarwal 1997, Beasley 1994, 1996; patrz także wcześniejsze komentarze Cohen 1982: 151-3).

Rozpoznanie marginalizowania niektórych elementów aktywności kobiet podczas oszacowywania ich wartości pojawia się po raz pierwszy podczas debaty na temat „pracy domowej” (patrz Gardiner 1993; dalsze referencje patrz przypis 24). Feministyczne ekonomistki zwróciły uwagę na fakt, że badania dotyczące prac w gospodarstwie domowym wykluczają z kategorii analiz te aspekty prac domowych, które nie są uważane ani za pracę ani nie-pracę. Himmelweit na przykład utrzymuje, że zastosowanie modelu rynkowego do prywatnej pracy kobiet marginalizuje osobiste, relacyjne, samo-realizujące i opiekuńcze aspekty tych czynności do tego stopnia, że stają się one niewidoczne (1995: 2-4, 9-11; patrz także Folbre 1995).

Aby przezwyciężyć problemy związane z modelem odseparowanego podmiotu, większość feministycznych ekonomistek, proponuje podtrzymanie neoklasycznej ekonomii, ale w mniej sztywnej, aksjomatycznej i androcentrycznej formie. England sugeruje, że neoklasyczny model może zostać zmieniony w sposób zasadniczy. Chociaż rozluźnienia pewnych założeń tworzących odseparowany podmiot „*pociągną za sobą straty w dedukcyjnej pewności*”, finalnym rezultatem będzie „*raczej oświecenie niż utrzymanie ignorancji co do nierówności płci w społecznym i ekonomicznym świecie*” (1993: 49-50).

Androcentryzm tego modelu wynika z jego związków z istniejącym społecznym systemem relacji płci. Kolejny rozdział poświęcam pracom feministycznych ekonomistek, które zajmowały się metodologicznymi następstwami uprzedzeń ze względu na płeć w ekonomii, w szczególności zaś męskością odseparowanego podmiotu.

²¹ Dla zapoznania się z dyskusjami i obszernymi odniesieniami do ważnych feministycznych i nie-feministycznych prac o neoklasycznym modelowaniu konfliktu oraz kwestiach dystrybucji w gospodarstwie domowym patrz: Agarwal (1997) i Seiz (1999b).

5. *Feministyczna krytyka metodologii*²²

Feministyczne ekonomistki zwróciły także w szczególności uwagę na metodologiczne konsekwencje uprzedzeń ze względu na płeć w fundamentalnych założeniach neoklasycznej ekonomii, a także w kontekście formułowania założeń do badań i teoretycznego uzasadniania ich rezultatów. Celem tych analiz jest ukazanie jak akceptacja istnienia tych uprzedzeń może posłużyć udoskonaleniu analiz neoklasycznych. Istnieje wiele podejść, w ramach których prace te zostały rozwinięte. W tej części, odwołując się do przykładów, przedstawię sposoby łączenia przez feministyczne ekonomistki feministycznej teorii stanowiska z analizami retoryki płci w ekonomii, wskazując na metodologiczne możliwości udoskonalenia neoklasycznej ekonomii.

Jak wynika z liczby odniesień w literaturze naukowej, feministyczna filozofia nauki²³, a szczególnie ta jej część znana jako feministyczna teoria stanowiska [ang. feminist standpoint theory] stanowi istotne zaplecze teoretyczne dla feministek prowadzących rozważania nt. neoklasycznej ekonomii. Mimo że analizy feministycznych ekonomistek, które jednoznacznie i bezpośrednio bazują na feministycznej teorii pozycji podmiotu nie są jeszcze zbyt liczne, literatura z zakresu feministycznej teorii pozycji podmiotu zyskała znaczenie jako zakładana podstawa i punkt wyjścia metodologicznych dociekań niektórych feministek na temat neoklasycznej ekonomii (patrz np. Ferber i Nelson 1993a). To ważne więc, by zacząć tę część od jej krótkiego zarysu, przed przejściem do ukazania sposobów łączenia postulatów feministycznej teorii pozycji podmiotu z analizą retoryki płci w ekonomii przez feministyczne ekonomistki.

Opierając się na pracach filozofów nauki lat '50 i '60, takich jak Kuhn czy Feyerabend, autorki teorii stanowiska feministycznego przyjmują, że proces naukowy jako aktywność społeczna uniemożliwia ustalenie pojedynczej, neutralnej i empirycznej prawdy (Kelner

²² Świetne wprowadzenie do feministycznej epistemologii prezentuje ogólnie Alcoff i Potter (1993); patrz także Barker (1999a) i Grapard (1999).

²³ Wskazania instytucjonalne dotyczące wagi feministycznej teorii stanowiska dla feministycznej ekonomii są następujące: jedna z najbardziej znanych teoretyczek stanowisk feministycznych, nagradzana feministka – filozofka nauki Harding (1986) nawiązała do tej tematyki w swoim przemówieniu plenarnym na pierwszej międzynarodowej konferencji feministek ekonomistek w Amsterdamie (Harding 1993b) i napisała pierwszą pracę w magazynie *Feminist Economics* (Feministyczna Ekonomia) (Harding 1995). (Zob. także Harding, *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives*. 1991 – przyp. tłum.). Kolejną ważną pozycją wśród publikacji na ten temat jest, jak myślę, pierwsza feministyczna antologia prac ekonomicznych (Longino 1993). Kolejne to: Harding, Longino, jak również tak samo dobrze znana Nancy Hartsock, która była członkinią rady redakcyjnej *Feminist Economics* od chwili jego powstania w 1995 roku.

1989: 178). Z racji, iż trudno jest udowodnić związki między nauką a płcią, bez uprzedniego wskazania, że tradycyjne twierdzenia naukowe dotyczące obiektywności i neutralności są kontrowersyjne, był to pierwszy zasadniczy krok przy tworzeniu feministycznej teorii punktu widzenia. Twierdzą one, że czynniki społeczno-kulturowe wywierają wpływ na proces naukowy zarówno na etapie założeń jak i na etapie teoretycznego uzasadniania. Na etapie założeń uprzedzenia pojawiają się przy wyborze tematów badań oraz problemów badawczych, teorii służących ich wyjaśnieniu, faktów postrzeganych jako istotne, oraz przy wyborze języka służącego do opisu problemów. Uprzedzenia pojawiają się na etapie uzasadnień i weryfikacji, gdyż konstruowane społecznie wstępne założenia kształtują i organizują fakty, które wybiera się do weryfikacji hipotez. Należy zauważyć, że nacisk położony jest na obydwu stopniach procesu naukowego, oraz że pierwszy stopień – tworzenia założeń – jest przedmiotem analizy, ponieważ niezidentyfikowane na tym poziomie uprzedzenia, nie mogą być wyeliminowane na drugim stopniu – podczas weryfikacji empirycznej, która sama w sobie zawiera uprzedzenia (patrz Seiz 1992: 289; Harding 1995). Ponadto uprzedzenia wyrastające ze społecznej konstrukcji rzeczywistości są integralną częścią badań naukowych i nie mogą być wyeliminowane. Teoretyczki feministycznej teorii stanowiska odrzucają stanowisko feministycznych empiryczek, które męskie uprzedzenia zaliczają do „niewłaściwej nauki” i sugerują, że uprzedzenia te mogą zostać wyeliminowane poprzez dokładniejsze przestrzeganie praktyki naukowej oraz usuwanie wpływu kontekstu społecznego, w ramach którego kształtowana jest tożsamość twórcy wiedzy. Za to poszukują możliwości wykorzystania tożsamości naukowca do tworzenia bardziej „obiektywnej wiedzy”, gdzie „obiektywność” nie jest ani dźwignią Archimedesesa, ani „perspektywą znikąd” tradycyjnej praktyki naukowej. Tożsamość naukowca jest istotna, gdyż jednostki różnej płci, rasy i pochodzenia klasowego, mają różne wizje rzeczywistości, na których ostatecznie bazuje wiedza obiektywna. Nauka tradycyjnie praktykowana jest zdominowana przez męski punkt widzenia, co prowadzi do utożsamiania metod badań naukowych z normami męskości oraz nie-naukowość z normami kobiecości. Powiązania te spowodowały nie tylko historyczne wykluczenie kobiet z możliwości tworzenia wiedzy naukowej, lecz także nieobecność kobiecej perspektywy czy kobiecego punktu widzenia na wiedzę naukową.

Należy więc zapytać: jak powstają różne punkty widzenia i w jaki sposób kształtują one naukę? Tu niektóre teoretyczki feministycznej teorii stanowiska odwołują się do teorii relacji obiektów (ang. object relation theory), która dotyczy rozwoju tożsamości płci i wyjaśnia rozwój kobiecego i męskiego punktu widzenia (patrz Chodorow 1978). Pokróćce, teoretycy

relacji obiektów twierdzą, że proces indywidualizacji, oddzielenia dzieci od ich pierwotnych opiekunów, przeważnie kobiet, działa odmiennie na dziewczynki i chłopców. Indywidualizacja chłopców związana jest z pojawieniem się konfliktu z kobiecą opiekunką, który zostaje rozwiązany poprzez odrzucenie wcześniejszej identyfikacji z nią, a także z samą kobiecością. Dziewczynki, natomiast, mogą doświadczyć istnienia własnej osobowości bez odrzucenia kobiecości. Co za tym idzie chłopcy (mężczyźni) cenią niezależność, dystans i separację, podczas gdy dziewczynki (kobiety) doświadczają empatii i połączenia z innymi. Szereg dualizmów, takich jak obiektywność i subiektywność (przy tworzeniu wiedzy), fakt i ocena, racjonalizacja i emocjonalność, które konstruują tworzenie wiedzy naukowej, powstają z rozwoju tych jaźni płci. Toteż, system relacji płci, który wspomaga konstrukcję nauki charakteryzującej się obiektywnością, bezstronnością i rozsądkiem, jest konstruowany społecznie, a nie nadany biologicznie (patrz Keller 1985: roz. 4; Bordo 1987).

Należy wobec tego postawić następujące pytanie: skoro wpływu płci i innych społecznych aspektów badań nie można wyeliminować z badań naukowych, co oznacza, że neoklasyczna ekonomia jest zdeterminowana przez męską perspektywę (jak widać w historii tej dyscypliny, zdominowanej przez naukowców o męskim punkcie widzenia) to czy w ogóle możliwe jest stworzenie neutralnej i obiektywnej wiedzy naukowej? Jak w takim razie badanie takie może zostać przeprowadzone? Teoretyczki feministycznej teorii stanowiska zmieniają pojęcie obiektywności i redefiniują to, co jest postrzegane za naukę w taki sposób, aby wyeliminować zniekształcenia spowodowane męskimi uprzedzeniami. Na przykład, wyobrażenie obiektywności jest przeformułowywane w taki sposób, że „słaba obiektywność” (albo nieskuteczna próba stworzenia neutralnej wiedzy niezależnej od społecznego kontekstu) jest zastąpiona przez „silną obiektywność”, czyli obiektywność biorącą pod uwagę różnice w wartościach kulturowych i różne interesy badaczy i badanych społeczności. Stąd istnienie różnych kulturowych wartości wspiera rozwój naukowy poprzez wzrost prawdopodobieństwa, że uprzednio ukryte wartości zostaną odkryte. Tym samym standardy obiektywności będą wzmocnione, a nie osłabione przez przyjęcie feministycznej teorii stanowiska (patrz Harding 1993a, 1995).

Jak wskazałam, cytowane feministyczne ekonomistki bardzo krytycznie odniosły się do metodologii neoklasycznej ekonomii. W przeciwieństwie do nich Seiz (1992) uważa, że ci uczeni, którzy przyjęli feministyczny punkt widzenia w ekonomii mogą pracować na różnych frontach - na przykład podejmować analizy poszczególnych tekstów ekonomicznych i programów badań, poprzez co „ujawniają i osłabiają autorytet ideologii płci w dyskursie

ekonomicznym”. Takie badania wskażą dokładnie jak i gdzie androcentryczne uprzedzenia pojawiają się w badaniach ekonomicznych, dlaczego „niewłaściwe” argumenty są ponadczasowe i dlaczego teorie są ostatecznie akceptowane albo odrzucone. Seiz wierzy, że podjęte przez McCloskey i innych prace nad retoryką ekonomii²⁴ są idealne do tego rodzaju badań. Także sama Seiz łączy te dwa podejścia, aby wskazać jak ukryte interpretacyjne założenia wpływają na czytanie tekstów ekonomicznych (ibid: 289-91).

Podobnie do Seiz (1992), wiele feministycznych ekonomistek wykorzystuje zarówno feministyczną teorię stanowiska (ang. feminist standpoint theory), jak i retoryczną analizę, aby wskazać jak powstają uprzedzenia w neoklasycznej ekonomii na poziomie tworzenia założeń, których nie udaje się wyeliminować na poziomie uzasadnień, co wskazuje na konieczność zmian w metodach i metodologiach ekonomicznych badań naukowych. Te feministyczne ekonomistki utrzymują, że retoryka neoklasycznej ekonomii, z wbudowanymi w nią kategoriami i relacjami opartymi na płci, odzwierciedla męski punkt widzenia, przez co jest korzystna i akceptowana przez mężczyzn-ekonomistów, gdyż walczą oni o swoje interesy jako mężczyźni i mężowie. Alternatywny punkt widzenia, zaprezentowany przez McCloskey we wczesnych nefeministycznych pracach. Donald McCloskey (1983, 1985) przyjmuje, że przejście od tradycyjnych metodologii nauk ekonomicznych do analizy retoryki ekonomicznej spowoduje, że wiedza będzie postrzegana jako produkt rynku idei, który jest w rękach i pod kontrolą tysięcy uczciwych i inteligentnych uczonych, co przyniesie konkurencyjne rezultaty.

Strassmann (1993a, 1993b, 1994, 1996), oraz Strassmann i Polanyi (1995), odrzucają przekonanie, że zawierający uprzedzenia ze względu na płeć paradygmat badań naukowych zdominował dyscyplinę wskutek konkurencji na rynku idei, niezależnie czy determinantem jego sukcesu było wdrażanie metody naukowej, czy przekonująca siła retoryki. Strassmann (1993a, 1993b, 1996) wskazuje na słabe punkty takiej analizy. Szczególnie, zbiorowość naukowców, jako społeczność zdominowana przez białych, wywodzących się z klasy średniej mężczyzn, nie składa się z „rozsądnych osób”, do których we wczesnych pracach McCloskey się odwołuje, lecz „rozsądnych mężczyzn” ze wszystkimi właściwymi im interesami,

²⁴ Pokróćce, McCloskey (1983, 1985) twierdził, że oficjalne, współczesne metodologie, które ustanawiają ekonomię jako naukę, nie wykazują podobieństwa do rzeczywistej, nieoficjalnej, „prozaicznej” procedury metodologicznej, którą wdrażają w badaniach ekonomiści. Aktualne procedury stosowane przez ekonomistów zawierają szereg zabiegów retorycznych, które przekonują innych do zaakceptowania lub odrzucenia poszczególnych teorii ekonomicznych. Zamiast odrzucenia modelowania matematycznego, testów statystycznych i innych współczesnych akcesoriów, McCloskey utrzymuje, że należy zwrócić uwagę na język, co wzmocniłoby rygor dyscyplinarnej „konwersacji”, gdyż każda nauka jest literacka, zaś hipotezy w rzeczywistości nie zostają potwierdzone czy obalone ze względu na ich istotność. (Inne ważne prace w tym zakresie: Klamer, McCloskey i Solow 1988; McCloskey 1990a, 1990b, 1995; Maki 1993, 1995; Backhouse 1994).

punktami widzenia, doświadczeniami i uprzedzeniami, zatem zbiorowość czytelników stanowi w skrócie zbiorowość zdominowaną przez męski punkt widzenia (patrz McCloskey 1983: 482, 1985: 28-30, 1990b: 72-3). W ten sposób, zamiast neoklasycznej ekonomii stającej się dominującą dzięki konkurencji między ideami w konkurencyjnym procesie weryfikacji/falsyfikacji teorii czy retorycznym zabiegom, neoklasyczna ekonomia zaczęła dominować w ekonomii, ponieważ została stworzona i uznana za ważną przez zdominowaną przez mężczyzn zbiorowość naukowców, która bazując na „perswazji” aktywnie ograniczyła akceptowaną retorykę przez którą struktura ta mogłaby zostać zakwestionowana. Męskie uprzedzenia społeczności ekonomistów, i dokonywanych w ich ramach ocen świata, są z kolei przekonujące dla młodych mężczyzn-ekonomistów z podobnych grup społecznych. Z drugiej strony, feministki i mniejszości, które mają inne doświadczenia niż grupa dominująca, i stąd inny punkt postrzegania rzeczywistości, doświadczają „dysonansu” wobec tych założeń teoretycznych. Jakkolwiek, odzwierciedleniem niepowodzenia konkurencyjnego procesu na rynku idei, jest fakt, że tacy ludzie nie są w stanie zakwestionować racjonalnych i normalizujących ocen rzeczywistości. Uczy się ich, aby zaakceptowali niepodważalny, podstawowy fundament założeń neoklasycznej ekonomii, oraz narzuca im się zasady na jakich mogą formułować argumenty. Jak wskazuje Strassmann, jeśli rynek idei ma działać konkurencyjnie, musi być jednakowo otwarty na wszystkie podejścia.

Konsekwencja fiaska rzekomo konkurencyjnego procesu na rynku idei jest taka, że obecnie ukonstytuowana ekonomia odzwierciedla androcentryczne i zachodnie podejście do siebie oraz podmiotu. Neoklasyczna ekonomia stanowi częściową, a nie pełną, ocenę rzeczywistości ekonomicznej (Strassmann 1993a: 55; Strassmann i Polanyi 1995: 130-2). W ten sposób Strassmann i Polanyi „promują ekonomiczną wiedzę, która byłaby bliższa prawdziwemu życiu i doświadczeniom kobiet” (1995:132). Ekonomiści mogą się obawiać, że uwzględnienie roli narracji będzie prowadziło do relatywizmu, lecz Strassmann i Polanyi używają pojęcia silnej obiektywności by odrzucić taką możliwość (ibid; patrz także Harding 1993a). Neoklasyczna ekonomia zostanie jedynie ulepszona poprzez włączenie w nią różnorodnych perspektyw. Jeśli to nie nastąpi, wskutek uprzedzeń neoklasyczna ekonomia nieuchronnie pozostanie odzwierciedleniem fragmentarycznego punktu widzenia, bez możliwości rzetelnego reprezentowania „złożoności i różnorodności aktywności ekonomicznych” (Strassmann 1993a: 65).

W centrum uwagi innej pracy, z tej samej perspektywy feministycznej ekonomii, (Folbre i Hartmann 1988) leży retoryczna siła założenia, że „altruizm należy do sfery rodzinnej, zaś

egoizm do rynkowej” (Becker 1981b). Folbre i Hartmann twierdzą, że „niektóre założenia zawarte w retoryce ekonomii sprawiły, że większość ekonomistów stała się głucha na rolę racjonalnych motywacji w wyjaśnianiu nierówności między płciami” (1988: 185). Dokładniej, retoryka płci w neoklasycznej ekonomii, która połączyła altruizm z rodziną, a więc i z kobietą, historycznie umożliwiła ekonomistom użycie pojęcia moralnej, altruistycznej rodziny do uzasadniania nierówności pomiędzy mężczyznami i kobietami. Niektórzy czynili to świadome (jak w przypadku James’a Mill’a), inni nieświadome (w przypadku wielu współczesnych neoklasycznych ekonomistów). Nadto, wielu współczesnych neoklasycznych ekonomistów, przeważnie mężczyzn występujących we własnym interesie, nie dostrzega tego kreowanego retorycznie, „upłciowionego” schematu pojęciowego: „własny interes ekonomiczny wpłynął na sposób, w jaki ekonomiści postrzegają pojęcie własnego interesu” (ibidem).

Folbre i Hartmann twierdzą, że zarówno w przeszłości, jak i obecnie, założenie dotyczące wspólnej funkcji użyteczności jest najpotężniejszym narzędziem retorycznym, dzięki któremu interes własny został usunięty ze sfery rodzinnej. Pomimo, że rozwijają się neoklasyczne analizy konfliktu domowego, założenie, że egoizm w rodzinie występuje tylko w formie „niedojrzałego zachowania dzieci” (ibid: 188), co z kolei może być kontrolowane przez ‘życzliwego dyktatora’, nadal leży u podstaw obecnych analiz takich zagadnień jak obniżający się przyrost naturalny, czy decyzji kobiet dotyczących zatrudnienia (ibid: 18-90). Historia tego założenia i jego powiązań retorycznych wygenerowała niepotwierdzone lub służące własnemu interesowi wnioski, że kobiety są nieracjonalne i nieekonomiczne, oraz same niesamolubnie przyjmują rolę gospodyni domowej, aby pomagać mężczyznom w ich aktywnościach rynkowych. Jak zauważyły Folbre i Hartmann (ibid: 197-8) metafora kobiecej nieracjonalności jest tak silna, że nie została zauważona przez Elster’a w tytule jego książki z 1979 roku *Ulisses i Syreny: Studium Racjonalności i Nieracjonalności*, w którym twierdzi on, że ludzie są niedoskonale racjonalni. Modelowanie racjonalnego kobiecego zachowania oparte na założeniu wspólnej użyteczności czyni niewidzialnymi korzyści dla podejmujących pracę zarobkową mężczyzn i jest wykorzystane w schemacie neoklasycznym do zracjonalizowania ograniczeń możliwości kobiet (ibid: 185). W skrócie, jawne czy ukryte twierdzenia, że kobiety są mniej zorientowane na interes własny niż mężczyźni, „przekonują bardziej niż inne, częściowo dlatego, że dostarczają większych korzyści tym, którzy mają decydujące zdanie w dyskusji” (ibid: 185).

Do badaczek, które posługują się feministyczną teorią stanowiska oraz retoryczną analizą należy także Nelson. W swojej książce (1996) badaczka ta argumentuje na rzecz przewartościowania niektórych cech, tradycyjnie postrzeganych jako kobiece, jak również integracji tych cech z metodologicznymi procedurami neoklasycznych ekonomistów. Utrzymuje ona, że narzędzia poznawcze są zdominowane i ograniczone przez hierarchiczny dualizm. Zostały one metaforycznie związane z płcią w ten sposób, że z pozytywne lub wartościowane aspekty związane są z męskością, a negatywne aspekty związane są z kobietami. Sugeruje ona, że jej „kompas płci/wartości” lub *diagram płci/wartości* (patrz Nelson 1992a, 1992b) umożliwi ekonomistom ujrzeć wartość syntezy męskich i żeńskich cech, a tym samym odrzucić dualistyczne, hierarchiczne metafory, która obecnie dominuje w definicji, treści i metodologii ekonomii.

Pierwszym krokiem w argumentacji Nelson jest twierdzenie, że metafora jest kluczowa dla zrozumienia i komunikacji (1992a: 138, 1992b: 104, 1996: 4). Utrzymuje ona, że o ile metafory są nieuchronne, to często przyjmują one formę hierarchicznych i zdeterminowanych płcią binarnych opozycji [dualizmów], co w rezultacie ogranicza zrozumienie (1992a: 138). Pozytywne wartości, takie jak rozsądek i stanowczość, są związane z męskością, zaś negatywne cechy, takie jak emocje i łagodność, z kobiecością, gdzie pierwsze są uprzywilejowane w stosunku do drugich. Nelson nie stara się wyeliminować wszystkich związków z płcią, lecz wskazuje, że neoklasyczna ekonomia zyska na oddzieleniu wartości od płci. Jej „kompas płci/wartości” wskazuje, że zarówno zidentyfikowane jako męskie, jak i żeńskie cechy i wartości mają swoje pozytywne i negatywne strony. Twierdzi ona, że pary pozytywnych męskich i kobiecych wartości są komplementarne i powinny zostać połączone. Stąd tradycyjna dychotomia twardości męskiej i łagodności kobiecej jest zazwyczaj postrzegana, jak w tradycyjnym ujęciu ekonomii i socjologii, jako męski=twardy(naukowy)=dobry i kobiecy=słaby(nienaukowy)=zły. Synteza pozytywnego aspektu każdego terminu - w obu przypadkach ważnych elementów podejścia metodologicznego czyli męskiej siły i kobiecej elastyczności - skutkuje koncepcją trwałości (1993b: 29, 1996: 13). Podobnie, męskie – pozytywne pojęcie logicznego myślenia jest normalnie przeciwstawiane kobiecemu – negatywnemu braku logiki. A przecież, kobiecym pozytywnym komponentem jest rozumowanie dialektyczne, które odnosi się do rozumowania intuicyjnego lub przez analogię.

Wnioskowanie dialektyczne jest komplementarne w stosunku do wnioskowania logicznego, zaś oba są niezbędne do stworzenia dobrego dowodu. Wykluczenie z ekonomii

nieologicznych argumentów i pojęć, poza tymi pojęciami, którymi można manipulować z punktu widzenia formalnej logiki (aspekty kobiecości i męskości), powinno być wspierane przez każdego naukowczynię/ca (1992b: 110-13).

Seksizm pociąga za sobą dostrzeżenie jedynie kombinacji męsko-pozytywnej z kobieco-negatywną, toteż projekt feministyczny pociąga za sobą „poszukiwanie i wartościowanie kobieco-pozytywne oraz odsłanianie negatywnych cech przypisanych mężczyznom” (1992a: 146). Stąd odrzucenie metafor, które odwzorowują płęć w hierarchicznym dualizmie, i przyjęcie nowej metafory komplementarności. Synteza w takich warunkach wyeliminuje uprzedzenia płciowe z metodologii neoklasycznej ekonomii, a także zmieni sposób uprawiania ekonomii i ocenę jej związków teoretycznych. W szczególności wcielenie wszystkich aspektów wiedzy, która jest przydatna w rozumieniu konkretnego problemu, niezależnie od jej relacji z płcią, poszerzy zakres neoklasycznej ekonomii. Na przykład definicja neoklasycznej ekonomii jako studium wyborów w ramach ograniczonych możliwości, zostanie rozszerzona o badanie zaspokajania potrzeb ludzkiego życia, czy materialnego dobrobytu. Będzie to wymagało rozróżnienia pomiędzy potrzebami, niezbędnymi do życia, a pragnieniami, a tym samym nadania priorytetów potrzebom. Włączenia do analiz wymagają również ważne aspekty materialnego dobrostanu - jak na przykład podarunek, albo przymus (1992b: 123; 1993b: 32-3).

McCloskey (1993) upłciowił swoje wcześniejsze prace na temat retoryki ekonomii poprzez opracowanie analizy płci w oficjalnych i nieoficjalnych metodologiach ekonomicznych. Twierdzi on, że naukowcy posługują się w dowodzeniu nie tylko faktami i logiką, lecz także metaforami i opowiadaniem. Współcześni filozofowie podzielili tę retoryczną „grupę czterech” na dwa wyraźne zbiory: metodologiczną diadę faktów i logiki, oraz kreatywną diadę metafor i opowiadań. McCloskey zapożycza schematyczną przypowieść od Klamera (1990), aby zaprezentować rygorystyczne, aksjomatyczne podejście metodologicznej diady jako *męskiego kwadratu*, zaś metaforycznego, fabularnego podejścia kreatywnej diady jako *kobiecego koła*. Krytykuje on tradycyjny opis nauki ograniczający metodologię kwadratu i koła do dwóch nieprzystających się sfer, twierdząc, że zarówno *kwadrat*, jak i *koło* są niezbędne do efektywnego podejmowania aktywności naukowych, oba kształty są integralną częścią metodologii i kreatywności, zaś upowszechniona rola *koła* w „tak zwanej” nauce nie została faktycznie dostrzeżona (ibid: 69-71). McCloskey jest ostrożny we wskazywaniu, tego, co jest nieistotne, gdyż bez względu na wszystko, kobiety w rzeczywistości są bardziej skłonne do komunikowania się za pomocą metafor, zaś mężczyźni

skłonni do przekazywania informacji w postaci pozbawionych narracji faktów: „*Niezależnie od aktywności kobiet i mężczyzn ujmowanej statystycznie, oceny tego co faktycznie kobiety i mężczyźni robią - funkcjonują jako fakty kulturalne.* (ibid: 69)

Tak więc aby w ekonomii powstały uprzedzenia pod względem nie potrzeba nic więcej ponadto niż to aby metodologiczne i kreatywne diady, były produkowane jako stereotypowe cechy mężczyzn i kobiet, w ten sposób, że cechy męskie są wartościowane przez ekonomistów, a cechy kobiece dewaluowane (ibid: 69-70). McCloskey wzywa ekonomistów do świadomego przyjęcia pełnego czworokąta: faktów, logiki, metafor i fabuły oraz odrzucenia zgubnego modernistycznego podziału na kwadrat/koło i obiektywność/subiektywność. Twierdzi on, że w przeciwnym wypadku nie ma obiektywności ani subiektywności, tak jak te terminy są konwencjonalnie rozumiane, jest tylko „przypuszczalność”: coś staje się wiedzą lub jest uznane za „obiektywne” jeśli społeczność posługująca się tą samą siatką pojęć zgadza się, że właśnie to zawiera wiedzę (ibid: 76). Celem McCloskey nie jest zamiana obecnej w neoklasycznej ekonomii formy męskiej, lecz wzbogacenie jej poprzez ponowne dostrzeżenie kobiecości. Powstała w ten sposób ekonomia pociągnie za sobą odrzucenie utrwalonych męskich fiksacji na rygorystycznym metodologicznym, formalistycznym i konfrontacji wysoce abstrakcyjnych modeli z danymi statystycznymi - a w zamian wdroży wielowymiarowe podejście. Doprowadziłoby to do zwiększenia roli interaktywnej praktyki badawczej, takiej jak użycie kwestionariuszy i empatycznych technik badawczych, konwersacji, opowieści i anegdot, słuchania; współpraca i syntezy zastąpiłyby uproszczone, falsyfikujące, weryfikacyjne schematy.

Feministki ekonomistki, które podjęły metodologiczną krytykę neoklasycznej ekonomii czerpiąc w różnym stopniu z feministycznej teorii punktu widzenia, jak i retoryki ekonomii, zgadzają się z McCloskey, iż ekonomiści stosują różnorodne narzędzia retoryczne, oraz, że prawdy ekonomiczne są ustanawiane przez społeczności ekonomiczne bazujące na tych retorycznych narzędziach. Dalej dowodzą, że zdominowana przez mężczyzn społeczność ekonomistów została przekonana do zaakceptowania różnych metodologicznych i teoretycznych aspektów neoklasycznego paradygmatu ze względu na jego zbieżność z męskim interesem. Rynek idei w takim wypadku nie jest konkurencyjny. Feministyczne ekonomistki przedstawione w tej części twierdziły, że ogólna akceptacja zarówno metodologicznych, jak i teoretycznych założeń neoklasycznej ekonomii jest wynikiem niedoskonałego i androcentrycznego - rynkowego procesu selekcji. Naśladują one heterodoksyjnych ekonomistów w twierdzeniu, że rynek jest konstruowany społecznie (patrz

na przykład, Mirowski 1992: 239), a w szczególności koncentrują się na ważnej roli, jaką odgrywa płeć w ograniczaniu otwartego i uczciwego dialogu²⁵.

6. *Feministyczne i niefeministyczne analizy kobiet*

Jak wiadomo, neoklasycyści ekonomiści włączyli kobiety - jako zasadniczy komponent dokonywanych przez nich analiz rynku pracy i rodzin (patrz np.: Becker 1981a, 1991). Toteż w obszarze feministycznej ekonomii przedstawionej w tej pracy, musi się znaleźć mechanizm, który służyłby do odróżniania neoklasycyści analiz kobiet od prac feministycznych na ten sam temat. Właśnie to zagadnienie zostanie teraz omówione. Większość, jeśli nie wszyscy, neoklasycyści ekonomiści są bez wątpienia życzliwi „Kobiecy poszukiwaniom równości ekonomicznej” (ang. Women’s Quest for Economic Equality, Fuchs 1989) i nie wspierają oni dyskryminacji kobiet. Rozpocznę moje rozpatrywania wskazując na prace Fuchs’a jako przykład mechanizmów, poprzez które, pomimo życzliwości, a nawet uznania przez niego społeczno-kulturowych wpływów na wybory dokonywane przez kobiety, jego analizy różnią się od feministycznej ekonomii (proszę zanotować, że nie sugeruję, aby autor chciał, by postrzegano je jako „feministyczne”). Kluczowe zagadnienie stanowi fakt naturalizowania

²⁵ Powinno się w tym miejscu odnotować, że alternatywne analizy i wynikająca stąd charakterystyka feministycznych prac przedstawionych w tej części, jest post-nowoczesna lub post-strukturalistyczna, albo przynajmniej podąża w kierunku dociekań takich głównych założeń neoklasycyści ekonomii - jak istnienie znaczącej „rzeczywistości” poza obszarem językowym. Jakkolwiek, jak zanotowano w odwołaniu nr 2 powyżej, praca ta odnosi się przede wszystkim do neoklasycyści ekonomii i pomocnej jej krytyce feministycznej. Jest to sposób, który wybrałam do zaprezentowania prac przedstawionych w tej części. Jednakże, zainteresowany czytelnik może życzyć sobie kontynuowania tego toku myślenia i śledzenia prac w zakresie postnowoczesnego czy poststrukturalistycznego feminizmu i związanych z nimi badań, które poddają w wątpliwość prawdziwość twierdzeń neoklasycyści ekonomii włączając w to Amariglio i Graham (1993), Cooper (1993), Williams (1993), Hewitson (1994, 1999), Feiner (1995), Grapard (1995a, 1995b, 1996), Graham i Amariglio (1996), Amariglio (1988, 1990); Barker (1998), Cornwall and Badgett (1999), Amariglio and Ruccio (1999), Garnett (1999), Woodmansee i Osteen (1999), oraz Cullenberg, Amariglio i Ruccio. Dwa inne obszary feministycznej ekonomii, które nie zostały tutaj przedstawione z powodów podanych w przypisie 2, to marksistowska lub znajdująca się pod wpływem socjalistów, i instytucjonalna feministyczna ekonomia. Dobre wczesne publikacje ekonomistów odnoszące się do tematyki wyrastającej z „debaty nad pracami domowymi” można znaleźć w czterech specjalnych wydaniach *Review of Radical Political Economics* (Przeglądu Radykalnej Politycznej Ekonomii) o politycznej ekonomii kobiet (1970, 1972, 1977, 1980), Hartmann (1976, 1981a, 1981b), Himmelweit i Mohun (1977), Humphries (1977), Hartmann i Markusen (1980); bardziej współczesne prace na temat marksizmu lub socjalistycznej feministycznej ekonomii prezentuje Roberts i Feiner (1992), Beasley (1994, 1996), Matthaui (1996), Albelda (1999), O’Hara (1999), oraz Peterson i Lewis (1999). Na temat instytucjonalnej feministycznej ekonomii: Jennings i Waller (1990), Waller i Jennings (1990, 1991), Jennings (1994), Peterson i Brown (1994), Mayhew (1999), O’Hara (1999) oraz Peterson i Lewis (1999).

przez Fuchs'a lub przyjmowania jako wyjściowych ról kobiet jako żon i matek, pomimo prowadzonej przez niego dyskusji nad płcią (ibid: 28 -9), i wskazania, że to biologia kobieca jest ostatecznym determinantem dokonywanych przez nią wyborów, skutkiem czego osiąga ona takie a nie inne wyniki na rynku pracy. Na przykład twierdzi on, że mężatka z „małym dzieckiem w domu” preferuje pracę w niepełnym wymiarze godzin, ponieważ „obecność męża sprawia, że tego rodzaju praca jest bardziej przystępna (mniejsza jest potrzeba pełnowymiarowych zarobków) oraz wzrasta popyt na nierynkową pracę takiej kobiety” (ibid: 29), co wskazuje na zasadniczą rolę kobiet w domu raczej niż na rynku pracy nie tylko w okresie karmienia piersią (który jest oczywiście przypadkiem raczej dyskusyjnym niż zakładanym), lecz także gdy dzieci zaliczane są do niezdefiniowanej kategorii „małych”. Pokróćce, to „naturalna” płeć, a nie „społeczno-kulturowa” jest akceptowana jako wyznacznik w ekonomii (patrz Blau 1987; Barker 1999b). Bergmann przywołuje podobny przypadek w jej opisie prac Fuchs'a (1989): Fuchs potwierdza „to, czemu w innym miejscu zaprzecza, że głównym źródłem dyskryminacji kobiet na rynku pracy są pracodawcy, którzy zachowują się wbrew temu co dyktuje prawo i wykorzystują przewagę swojej płci w decydowaniu o rodzaju pracy i wysokości wynagrodzenia które mają do zaoferowania” (Bergmann 1989: 48-9). Czyli jednym ze sposobów rozróżnienia nefeministycznych i feministycznych neoklasycznych analiz kobiet jest sposób, w jaki role płci są włączone do analizy. Dosadniej, porażką nefeministycznych neoklasycznych ekonomistów, bez względu na ich sympatię w stosunku do kobiet, czy jakiegokolwiek ich odniesienia do feminizmu, jest dyskusja nad rolami płci, które są ustalone, oraz bezwarunkowa aprobata lub legitymizacja tych ról i rzekomych biologicznych imperatywów, które je uzasadniają. Fuchs (1989:33) pyta: „*O co chodzi w byciu kobietą, że warunkuje to niższe zarobki?*”, lecz ostatecznie nie porusza feministycznych zagadnień ukrytych pod pytaniem: „*Dlaczego kobiece upodobania i preferencje różnią się od męskich?*” (Albelda 1995: 270) i co można zrobić, aby zmienić ten system relacji płci, który etykietuje poszczególne płci i stwarza racjonalnie niekorzystne upodobania i preferencje?²⁶

Nowsze i bardziej wyraziste przykłady definiowania nefeministycznych, w przeciwieństwie do feministycznych, neoklasycznych badań kobiet – w zależności od, lub ostatecznie bazujących na założeniach imperatywu biologicznego, a stąd obecności uprzedzeń androcentrycznych lub nie-feministycznych konkluzji – podaje Siow (1998). Siow modeluje sposób, w jaki zróżnicowanie płodności ma się w stosunku do związku małżeńskiego, pracy i

²⁶ Jak przedstawiono w przypisie 6, w szerszym kontekście feministycznym i teoretyzowaniu feministyczno-ekonomicznym, pytanie to nie znajduje definitywnej odpowiedzi. Patrz także przypis 25.

rynków finansowych, oraz wywiera wpływ na role płci w społeczeństwach monogamicznych, w których rozwody są dozwolone. Analiza ta została poprzedzona licznymi założeniami dotyczącymi biologii kobiety i mężczyzny, z ich nieodłącznym wartościowaniem. Rozpoczyna on niewątpliwym twierdzeniem, że kobieta doświadcza menopauzy. W życiu, które dzieli się na trzy okresy, mężczyźni zdolni są do reprodukcji w maksymalnie dwóch okresach, wyłączając dzieciństwo, podczas gdy kobiety tylko w jednym. Upraszczając, Siow zakłada, że wszystkie dzieci rodzą się tylko u małżeństw, a jedynym powodem zawierania małżeństwa jest posiadanie dzieci (ibid: 336). Tym sposobem, młoda kobieta, młody mężczyzna i rozwiedziona starsza kobieta mogą wejść w związek małżeński, jeśli dostępni są dla nich partnerzy, lecz rozwiedziona starsza kobieta pozostanie samotna. Następnym założeniem jest: „kobiety wolą wyjść za mąż, niż pozostać samotne, co oznacza, że wszystkie młode kobiety wyjdą za mąż” (ibid: 337). *W niezmiennym equilibrium o równej liczbie młodych mężczyzn i młodych kobiet, wszystkie kobiety mają „jakieś dziecko” (bliźniaki, aby utrzymać equilibrium), lecz niektórzy mężczyźni pozostają samotni, podczas gdy inni żenią się raz czy dwa razy* (ibid).

Pomimo, że Siow wyraźnie zaprzecza, że dokonuje jakichkolwiek założeń dotyczących różnic opartych na płci prócz różnych okresów płodności, a w szczególności wyklucza możliwość względnej przewagi kobiet w wychowywaniu dzieci (ibid: 346), kobiety w rzeczywistości nie zawsze wychodzą za mąż po to by mieć dzieci, jak również niekoniecznie bezwarunkowo posiadają wrodzone pragnienie ich wychowywania. Dzieje się tak, gdyż pomimo założenia o jednakowym koszcie alternatywnym czasu spędzonego z dzieckiem dla matki i ojca, ojciec będzie pracował zawodowo, a matka nie. Racjonalne uzasadnienie jest takie, że ojciec będzie być może musiał kompensować swojej płodnej nowej żonie przyszłe dochody niedostępne dla niej jako matki, jeśli dojdzie do rozpadu jego małżeństwa (ibid: 337, 346). Zgoda matki na taki układ oznacza, że będzie ona maksymalizować swoją użyteczność w wychowywaniu dzieci i to właśnie jest przyczyną niedoinwestowania przez kobiety we własny kapitał ludzki (ibid: 337-8).

Używając powyższych kryteriów feministyczne ekonomistki odrzuciłyby to badanie jako nefeministyczne, mimo że model wyjaśnia wiele dostrzegalnych różnic płci w zachowaniu ekonomicznym. Feministyczne empiryczki mogą dowodzić, że uprzedzenia ze względu na płeć pojawiły się na etapie tworzenia założeń w wyniku niepowodzenia badaczy w identyfikacji sposobów, w jakie podstawowa przesłanka odwołująca się do społeczno-kulturowych znaczeń płci determinowała formułowanie teoretycznych modeli i wpływała na

ich akceptację wśród naukowców. Feministyczne ekonomistki, które ujawniają męskość w modelu odseparowanego podmiotu również mogą odrzucić publikację Siow jako niefeministyczną. Mogą one wskazać na selektywne rozluźnienie założeń, które tworzą racjonalny gospodarujący podmiot ekonomii, w przypadku brania pod uwagę zachowania młodych matek na rynku pracy. Mogą prezentować młodego i starego mężczyznę jako racjonalne, egoistyczne i radykalnie odseparowane gospodarujące podmioty, które wyrażają na rynku zewnętrznie zdeteterminowane preferencje i są pozbawione cech tradycyjnie wiązanych z kobiecością, takich jak emocje, altruizm, opiekuńczość, a w szczególności pragnienia spędzania czasu z dziećmi. Po prostu chcą dostać od życia tyle, ile są w stanie otrzymać. Dlatego można spierać się, czy model odseparowanego podmiotu używany w stosunku do mężczyzny, a niejawnie rozluźniony w stosunku do kobiety, pozwala wyciągnąć wnioski na temat samego modelu. Feministyczne ekonomistki, które badały metodologiczne zagadnienia mogłyby wskazać wiele sposobów, na jakie Siow (1998) opowiada historię używając konwencjonalnych męskich zabiegów retorycznych, takich jak rygor matematyczny, które sprawiają, że analiza prezentuje się wyłącznie jako narracja faktów. W dodatku naukowczynie mogą twierdzić, że lepszy model powstanie, jeśli badacz pozna sposoby na jakie męski interes, zdefiniowany w ramach obecnych stereotypów płci, jest zaspokajany przez założenia modelu, które tym samym aktywnie włączają jego męską perspektywę. Pokróćce, wszystkie feministyczne ekonomistki przedstawione w tej pracy twierdziłyby, każda na swój sposób, że analizy Siow'a (1998) zniekształcają istotne aspekty rzeczywistości, w szczególności zaś te elementy, które mają istotny wpływ na ekonomiczną sytuację kobiet.²⁷

7. Wnioski

W tej pracy zostały przedstawione różnorodne feministyczne podejścia do udoskonalenia neoklasycznej ekonomii. W części drugiej uwaga była skupiona na uprzedzeniach ze względu na płeć poprzez wykluczenie kobiet lub niską reprezentację kobiet w ekonomii. W pracach feministycznych empiryczek przedstawionych w części trzeciej była mowa o identyfikacji i eliminacji uprzedzeń ze względu na płeć, które pojawiają się na etapie tworzenia założeń.

²⁷ Szczegółową dyskusję dotyczącą neoklasycznego modelu zastępczego macierzyństwa przedstawiła Hewitson (1997). Inna związana i bardzo użyteczna dyskusja przedstawiona została przez Sharp i Donath (1995).

Prace tych feministycznych ekonomistek, które wskazują na uprzedzenia w neoklasycznej ekonomii ze względu na płeć związane z koncepcją racjonalnego gospodarującego podmiotu, sugerują, że neoklasyczna ekonomia będzie udoskonalona przez rozwój koncepcji gospodarującego podmiotu w sposób, który odzwierciedla faktyczne funkcjonowanie kobiet i mężczyzn zarówno w rodzinie, jak i na rynku pracy. Ostatecznie, te feministki ekonomistki przedstawione w części piątej, które wykorzystują feministyczną teorię stanowiska [feminist standpoint theory] i ideę upłciowionej retoryki ekonomicznej, ujawniają nieuniknione uprzedzeń ze względu na płeć, jakie pojawiają się na etapie założeń, uzasadnień i empirycznej weryfikacji wiedzy, i zostają wyraźnie włączone w metodologiczne procedury neoklasycznej ekonomii.

Jasnym jest więc, że istnieje wiele różnych podejść do kwestii uprzedzeń ze względu na płeć w neoklasycznej ekonomii, zaś perspektywy różnych grup feministycznych ekonomistek są zbieżne ze sobą w większym czy mniejszym stopniu. Moim zdaniem żadna z nich nie powinno dominować, gdyż każda ma swoją rolę do odegrania w dążeniu do tak ważnego celu, jakim jest poprawienie sytuacji ekonomicznej kobiet. Bliższe przyjrzenie się magazynowi *Feminist Economics* uzasadnia, że feministki ekonomistki są otwarte na „*różnorodność feminizmu obecnego w ekonomii teraz, jak i na ten, który może powstać w wyniku pojawienia się nowych głosów na forum*” (Strassmann 1995: 2).

Podsumowując, feministyczne ekonomistki przedstawione w tej pracy twierdzą, że opisy rzeczywistości dokonywane przez neoklasycznych ekonomistów w taki czy inny sposób często zniekształcają doświadczenia kobiet. Ich analizy sugerują, że neoklasyczni ekonomiści muszą rozpoznać istnienie obu płci i przeanalizować następstwa tego rozpoznania w bardziej niż dotąd znaczący sposób. Takie zabiegi tylko udoskonalą neoklasyczną ekonomię.

przeład Ewa Charkiewicz i Zofia Łapiewska

BIBLIOGRAFIA

AGARWAL, BINA. "‘Bargaining’ and Gender Relations: Within and Beyond the Household," *Feminist Econ.*, 1997, 3(1), pp. 1-51.

ALBELDA, RANDY. "The Impact of Feminism in Economics – Beyond the Pale? A Discussion and Survey Results," *J. Econ. Education*, 1995, 26(3), pp. 253-73.

ALBELDA, RANDY. "Marxist Political Economics," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999, pp. 536-44.

ALCOFF, LINDA AND POTTER, ELIZABETH, eds. *Feminist epistemologies*. New York: Routledge, 1993.

ALFORD, KATRINA. "Colonial Women’s Employment as seen by Nineteenth –Century Statisticians and Twentieth-Century Economic Historians," *Labour History*, 1986, 51, pp. 1-10.

ALFORD, KATRINA. "‘What is a Nice Girl Like You Doing in a Place Like This?’: Gender and Economics," paper presented at the Out of the margin: Feminist perspectives on economic theory conference, Amsterdam, June 1993.

ALFORD, KATRINA. "Gender and Economics," *Academy of the Social Sciences in Australia Newsletter*, 1996, 15(4), pp. 21-6.

AMARIGLIO, JACK. "The Body, Economic Discourse, and Power: An Economist’s Introduction to Foucault," *History Polit. Econ.*, 1988, 20(4), pp. 583-613.

AMARIGLIO, JACK. "Economics as a Postmodern Discourse," in *Economics as discourse: An analysis of the language of economists*. Ed.: WARREN J. SAMUELS. Boston, MA: Kluwer, 1990, pp. 15-46.

AMARIGLIO, JACK AND GRAHAM, JULIE. "Gendering and Fragmenting the Economic Subject," paper presented at the Out of the margin: Feminist perspectives on economic theory conference, Amsterdam, June 1993.

AMARIGLIO, JACK AND RUCCIO, DAVID F. "Modern Economics: The Case of the Disappearing Body," mimeo, Merrimack College and U. Notre Dame, Nov. 1999.

AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION. *Minutes of the Annual Meeting December 1971*, *Amer. Econ. Rev.*, 1972, 62(2), pp. 470-4.

AMSDEN, ALICE H., ed. *The economics of women and work*. Harmondsworth: Penguin Books, 1980a.

AMSDEN, ALICE H. "Introduction," in *The economics of women and work*. Ed.: ALICE H. AMSDEN. Harmondsworth: Penguin Books, 1980b, pp. 11-38.

ARROW, KENNETH J. "Models of Job Discrimination," in *Race discrimination in economic life*. Ed.: A.H. PASCAL. Lexington: Heath, 1972, pp. 83-102.

AUSTRALIAN BUREAU OF STATISTICS. *Measuring unpaid work: Issues and experimental estimates*. Cat. No. 5236, 1990.

BACKHOUSE, ROGER E., ed. *New directions in economic methodology*. London: Routledge, 1994.

BACKHOUSE, ROGER E., DUDLEY-EVANS, TONY AND HENDERSON, WILLIE. "Exploring the Language and Rhetoric of Economics," in *Economics and language*. Eds.: WILLIE HENDERSON, TONY DUDLEY-EVANS AND ROGER BACKHOUSE. London: Routledge, 1993, pp. 1-20.

BAHR, STEPHEN J., ed. *Economics and the family*. Lexington: Lexington Books, 1980.

BARKER, DRUCILLA K. "Dualisms, Discourse and Development," *Hypatia*, 1998, 13(3), pp. 83-94.

BARKER, DRUCILLA K. "Neoclassical Economics," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999a, pp. 570-7.

BARKER, DRUCILLA K. "Gender," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999b, pp. 390-96.

BARTLETT, ROBIN L. AND FEINER, SUSAN F. "Balancing the Economics Curriculum: Content, Method and Pedagogy," *Amer. Econ. Rev.*, 1992, 82(2), pp. 559-64.

BASSI, LAURIE J. "Confessions of a Feminist Economist: Why I Haven't Taught an Economics Course on Women's Issues," *Women's Stud. Quart.*, 1990, 17 (3 and 4), pp. 42-5.

BEASLEY, CHRIS. *Sexual Economyths: Conceiving a feminist economics*. St Leonards: Allen and Unwin, 1994.

BEASLEY, CHRIS. "Charting An/other Direction? Sexual Economyths and Suggestions for a Feminist Economics," *Australian Feminist Stud.*, 1996, 11(23), pp. 99-114.

BECKER, GARY S.²⁸ The economics of discrimination. Chicago: U. of Chicago Press, 1957.

BECKER, GARY S. Human capital. New York: Columbia U. Press, 1964.

BECKER, GARY S. "A Theory of the Allocation of Time," *Econ. J.*, 1965, 75(299), pp. 493-517.

BECKER, GARY S. The economics of discrimination, 2d edn. Chicago: U. of Chicago Press, 1971.

BECKER, GARY S. "A Theory of Marriage: Part I," *J. Polit. Econ.*, 1973, 81(4), pp. 813-46.

BECKER, GARY S. "A Theory of Social Interactions," in *The economic approach to human behavior*. Chicago: U. of Chicago Press, [1974] 1976, pp. 253-81.

BECKER, GARY S. "A Theory of Marriage," in *Economics of the family: Marriage, children, and human capital*. Ed.: THEODORE W. SHULTZ. Chicago: NBER and U. of Chicago Press, 1974a, 299-344.

BECKER, GARY S. "A Theory of Marriage: Part II," *J. Polit. Econ.*, 1974b, 82 (2, pt. 2), pp. S11-26.

BECKER, GARY S. Human capital, 2d edn. New York: Columbia U. Press, 1975.

BECKER, GARY S. "Altruism, Egotism and Genetic Fitness: Economics and Sociobiology," *J. Econ. Lit.*, 1976a, 14, pp. 817-26.

BECKER, GARY S. The economic approach to human behavior. Chicago: U. of Chicago Press, 1976b.

BECKER, GARY S. A treatise on the family. Cambridge: Harvard U. Press, 1981a.

BECKER, GARY S. "Altruism in the Family and Selfishness in the Market Place," *Economica*, 1981b, 48(1), pp. 1-15.

BECKER, GARY S. "Human Capital, Effort, and the Sexual Division of Labor," in *Gender and economics*. Ed.: JANE HUMPHRIES. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, [1985] 1995, pp. 153-78.

BECKER, GARY S. "Family," in *The new Palgrave*, vol. 2. Eds.: JOHN EATWELL, MURRAY MILGATE AND PETER NEWMAN. New York: Stockton Press, 1987, pp. 281-6.

BECKER, GARY S. A treatise on the family, 2d edn. Cambridge: Harvard U. Press, 1991.

²⁸ [Na język polski została przetłumaczona jedna pozycja tego autora: "The Economics of Life. From Baseball to Affirmative Action to Immigration: How Real-World Issues Affect our Everyday Life" jako „Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich”, przekł. Helena Hagemeyerowa i Krzysztof Hagemeyer, Warszawa - Państw. Wydaw. Naukowe, cop. 1990 – przyp. tłum.]

BECKER, GARY S.; LANDES, E. M. AND MICHAEL, R. T. "An Economic Analysis of Marital Instability," *J. Polit. Econ.*, 1977, 85 (6, pt. 2), pp. 1141-87.

BECKER, GARY S. AND LEWIS, H.GREGG. "On the Interaction Between Quantity and Quality of Children," *J. Polit. Econ.*, 1973, 81 (2, pt. 2), pp. S279-88.

BELL, CAROLYN SHAW. "Report of the Committee on the Status of Women in the Economics Profession," *Amer. Econ. Rev.*, 1973a, 63(2), pp. 508-11.

BELL, CAROLYN SHAW. "Economics, Sex, and Gender," *Social Science Quarterly*, 1974a, 55(3), pp. 615-31.

BELL, CAROLYN SHAW. "Report of the Committee on the Status of Women in the Economics Profession," *Amer. Econ. Rev.*, 1974b, 64(2), pp. 519-23.

BENERÍA, LOURDES. "Conceptualizing the Labor Force: The Underestimation of Women's Economic Activities," *J. Devel. Stud.*, 1981, 17, pp. 11-28.

BENERÍA, LOURDES. "Accounting for Women's Work: The Progress of Two Decades," *World Devel.*, 1992, 20(11), pp. 1547-60.

BERG, HELEN M. AND FERBER, MARIANNE A. "Men and Women Graduate Students: Who Succeeds and Why?," *J. Higher Education*, 1983, 54(6), pp. 629-48.

BERGMANN, BARBARA R. "The Effect on White Incomes of Discrimination in Employment," *J. Polit. Econ.*, 1971, 79(2), pp. 294-313.

BERGMANN, BARBARA R. "The Economics of Women's Liberation," *Challenge*, May/June 1973, pp. 11-17.

BERGMANN, BARBARA R. "Occupational Segregation, Wages and Profits When Employers Discriminate by Race or Sex," in *Gender and economics*. Ed.: JANE HUMPHRIES. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, [1974] 1995, pp. 309-16.

BERGMANN, BARBARA R. "The Economic Risks of Being a Housewife," *Amer. Econ. Rev.*, 1981, 71(2), pp. 81-6.

BERGMANN, BARBARA R. "Feminism and Economics," *Women's Stud. Quart.*, [1983] 1990, 18 (3 and 4), pp. 68-74.

BERGMANN, BARBARA R. "Feminism and Economics," *Challenge*, July/Aug. 1984, pp. 46-9.

BERGMANN, BARBARA R. *The economic emergence of women*. New York: Basic Books, 1986.

BERGMANN, BARBARA R. "'Measurement' or Finding Things Out in Economics," *J. Econ. Education*, 1987a, 18(2), pp. 191-203.

BERGMANN, BARBARA R. "Women's Roles in the Economy: Teaching the Issues," J. Econ. Education, 1987b, 18(4), pp. 393-407.

BERGMANN, BARBARA R. "The Task of a Feminist Economics: A More Equitable Future," in The impact of feminist research on the academy. Ed.: CHRISTIE FARNHAM. Bloomington: Indiana U. Press, 1987c, pp. 131-47.

BERGMANN, BARBARA R. "Does the Market for Women's Labor Need Fixing?," J. Econ. Perspectives, 1989, 3(1), pp. 43-60.

BERGMANN, BARBARA R. "Reading Lists on Women's Studies in Economics," Women's Stud. Quart., 1990, 18 (3 and 4), pp. 75-86.

BERGMANN, BARBARA R. "Becker's Theory of the Family: Preposterous Conclusions," Feminist Econ., 1996a, 1(1), pp. 141-50.

BERGMANN, BARBARA R. "Becker's Theory of the Family: Preposterous Conclusions," Challenge, Jan./Feb. 1996b, pp. 9-12.

BERGMANN, BARBARA R. "Review of The velvet glove: paternalism and conflict in gender, class and race relations by Mary R. Jackman," Feminist Econ., 1996c, 2(2), pp. 141-3.

BERGMANN, BARBARA R. AND ADELMAN, IRMA. "The 1973 Report of the President's Council of Economic Advisors: The Economic Role of Women," Amer. Econ. Rev., 1973, 63(4), pp. 509-14.

BITTMAN, MICHAEL. Juggling time: How Australian families use time. Canberra: Office of the Status of Women, Department of Prime Minister and Cabinet, 1991.

BLANK, REBECCA M. "The Effects of Double-Blind Versus Single-Blind Reviewing: Experimental Evidence From The American Economic Review," Amer. Econ. Rev., 1991, 81(5), pp. 1041-67.

BLANK, REBECCA M. "What Should Mainstream Economists Learn from Feminist Theory?," in Beyond economic man: Feminist theory and economics. Eds.:

MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993, pp. 133-42.

BLAU, FRANCINE D. "On the Role of Values in Feminist Scholarship," Signs, 1981, 6(3), pp. 538-40.

BLAU, FRANCINE D. "Occupational Segregation and Labor Market Discrimination," in Sex segregation in the workplace. Ed.: BARBARA RESKIN. Washington D.C.: National Academy Press, 1984, pp. 117-43.

BLAU, FRANCINE D. "Gender," in *The new Palgrave*, vol. 2. Eds.: JOHN EATWELL, MURRAY MILGATE AND PETER NEWMAN. New York: Stockton Press, 1987, pp. 492-8.

BLAU, FRANCINE D. AND FERBER, MARIANNE A. *The economics of women, men and work*, 2d edn. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1992.

BLAU, FRANCINE D. AND JUSENIUS, CAROL L. "Economists' Approaches to Sex Segregation in the Labor Market: An Appraisal," *Signs*, 1976, 1 (3, pt. 2), pp. 181-200.

BORDO, SUSAN. 'The Cartesian Masculinization of Thought,' in *Sex and scientific inquiry*. Eds.: SANDRA HARDING AND JEAN F. O'BARR. Chicago: U. of Chicago Press, 1987, pp. 247-64.

BOSERUP, ESTHER. "Inequality Between the Sexes," in *The new Palgrave*, vol. 2. Eds.: JOHN EATWELL, MURRAY MILGATE AND PETER NEWMAN. New York: Stockton Press, 1987, pp. 824-7.

BOWLES, SAMUEL AND HERBERT GINTIS. "The Revenge of Homo Economicus: Contested Exchange and the Revival of Political Economy," *J. Econ. Perspectives*, 1993, 7(1), pp. 83-102.

BROWNING, MARTIN; BOURGUIGNON, FRANCOIS, CHIAPPORI, PIERRE-ANDRE AND LECHENE, VALERIE. "Income and Outcomes: A Structural Model of Intrahousehold Allocation," *J. Polit. Econ.*, 1994, 102(6), pp. 1067-96.

CAIN, GLEN. *Married women in the labor force*. Chicago: U. of Chicago Press, 1966.
CALDWELL, BRUCE J. *Beyond positivism: economic methodology in the twentieth century*, rev. edn. London: Routledge, 1994.

CALDWELL, BRUCE J. AND COATS, A.W. "The Rhetoric of Economists: A Comment on McCloskey," *J. Econ. Lit.*, 1984, 22, pp. 575-8.

CHODOROW, NANCY. *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: U. of California Press, 1978.

CIANCANELLI, PENELOPE AND BERCH, BETTINA. "Gender and the GNP," in *Analyzing gender: A handbook of social science research*. Eds.: BETH B. HESS AND MYRA MARX FERREE. Newbury Park: Sage, 1987, pp. 244-66.

CIGNO, ALESSANDRO. *Economics of the family*. Oxford: Clarendon Press, 1991.

CLARK, COLIN. "The Economics of Housework," *Quart. Bulletin of the Oxford U. Institute of Statist.*, 1958, 20(1), pp. 205-11.

COHEN, MARJORIE. "The Problem of Studying 'Economic Man'," in *Feminism: From pressure to politics*. Eds.: ANGELA MILES AND GERALDINE FINN. Montreal: Black Rose Books, 1982, pp. 147-59.

COHEN, MARJORIE. "The Razor's Edge Invisible: Feminism's Effect on Economics," in *J. Women's Stud.*, 1985, 8(3), pp. 286-98.

COOPER, BRIAN. "Harriet Martineau's 'Embodied Principles': Whose Bodies, What Principles?," paper presented at the Out of the margin: Feminist perspectives on economic theory conference, Amsterdam, June 1993.

CORNWALL, RICHARD AND BADGETT, LEE. "Sexual Orientation," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999, pp. 670-81.

CULLENBERG, STEPHEN, AMARIGLIO, JACK AND RUCCIO, DAVID F., eds. *Economics, postmodernism, knowledge*. London and New York: Routledge, forthcoming.

DAY, TANIS. "Symposium on Feminist Economics: Introduction," *Can. J. Econ.*, 1995, 28(1), pp. 139-142.

DEACON, DESLEY. "Political Arithmetic: The Nineteenth-Century Australian Census and the Construction of the Dependent Woman," *Signs*, 1985, 11(1), pp. 27-47.

DIMAND, MARY ANN, DIMAND, ROBERT W. AND FORGET, EVELYN L., eds. *Women of value: Feminist essays on the history of women in economics*. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1995.

DIMAND, ROBERT W., DIMAND, MARY ANN AND FORGET, EVELYN L., eds. *A biographical dictionary of women economists*. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, forthcoming.

EDWARDS, MEREDITH. "Individual Equity and Social Policy," in *Women, social science and public policy*. Eds.: JACQUELINE GOODNOW AND CAROLE PATEMAN. Sydney: Allen & Unwin, 1985a, pp. 95-103.

EDWARDS, MEREDITH. "The Relevance of Economic Analysis for Feminists," *Australian Feminist Stud.*, Summer 1985b, 1, pp. 55-66.

EISENSTEIN, HESTER. *Contemporary Feminist Thought*. London: Unwin Paperbacks, 1984.

EISNER, ROBERT; SIMONS, EMILY R., PIEPER, PAUL J. AND BENDER, STEVEN. "Total Incomes in the United States, 1946-1976: A Summary Report," *Rev. Income and Wealth*, 1982, 28(2), pp. 133-74.

EISNER, ROBERT. "Extended Accounts for National Income and Product," J. Econ. Lit., 1988, 26, pp. 1161-85.

ENGLAND, PAULA. "The Failure of Human Capital Theory to Explain Occupational Sex Segregation," J. Human Res., 1982, 17(3), pp. 358-70.

ENGLAND, PAULA. "Wage Appreciation and Depreciation: A Test of Neoclassical Economic Explanations of Occupational Sex Segregation," Social Forces, 1984, 62(3), pp. 726-49.

ENGLAND, PAULA. "A Feminist Critique of Rational-Choice Theories: Implications for Sociology," in Gender and economics. Ed.: JANE HUMPHRIES. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, [1989] 1995, pp. 42-56.

ENGLAND, PAULA. "The Separative Self: Androcentric Bias in Neoclassical Economics," in Beyond economic man: Feminist theory and economics. Eds.: MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993, pp. 37-53.

ENGLAND, PAULA AND FARKAS, GEORGE. Households, employment and gender: A social, economic, and demographic view. New York: Aldine de Gruyter, 1986.

ENGLAND, PAULA AND KILBOURNE, BARBARA STANEK. "Feminist Critiques of the Separative Model of the Self: Implications for Rational Choice Theory," Rationality and Society, 1990, 2(2), pp. 156-71.

ENGLAND, PAULA AND MCCREARY, LORI. "Gender Inequality in Paid Employment," in Analyzing gender: A handbook of social science research. Eds.: BETH B. HESS AND MYRA MARX FERREE. Newbury Park: Sage, 1987, pp. 286-320.

FEE, TERRY. "Domestic Labor: An Analysis of Housework and its Relation to the Production Process," Rev. Radical Polit. Econ., 1976, 8(1), pp. 1-8.

FEINER, SUSAN F. "Reading Neoclassical Economics: Toward an Erotic Economy of Sharing," in Out of the margin: Feminist perspectives on economics. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP. London: Routledge, 1995, pp. 151-66.

FEINER, SUSAN F. AND MORGAN, BARBARA A. "Women and Minorities in Introductory Economics Textbooks: 1974 to 1978," J. Econ. Education, 1987, 18(4), pp. 376-92.

FEINER, SUSAN F. AND ROBERTS, BRUCE B. "Hidden by the Invisible Hand: Neoclassical Economic Theory and the Textbook Treatment of Race and Gender," Gender and Soc., 1990, 4(2), pp. 159-81.

FERBER, MARIANNE A. "Women and Work: Issues of the 1980s," *Signs*, 1982, 8(2), pp. 273-95.

FERBER, MARIANNE A. "Suggestions for Improving the Classroom Climate for Women in the Introductory Economics Course: A Review Article," *J. Econ. Education*, 1984, 15(2), pp. 160-8.

FERBER, MARIANNE A. "Citations: Are They an Objective Measure of Scholarly Merit," *Signs*, 1986, 11(2), pp. 381-89.

FERBER, MARIANNE A. "Citations and Networking," *Gender and Society*, 1988, 2(1), pp. 82-8.

FERBER, MARIANNE A. "A Feminist Treatise on the Family," paper presented at the Out of the margin: Feminist perspectives on economic theory conference, Amsterdam, June 1993.

FERBER, MARIANNE A. AND BIRNBAUM, BONNIE G. "The 'New Home Economics': Retrospects and Prospects," *J. Consumer Research*, 1977, 4(1), pp. 19-28.

FERBER, MARIANNE A. AND BIRNBAUM, BONNIE G. "Housework: Priceless or Valueless?," *Rev. Income and Wealth*, 1980a, 26(4), pp. 387-400.

FERBER, MARIANNE A. AND BIRNBAUM, BONNIE G. "Economics of the Family: Who Maximises What?," *Family Econ. Rev.*, Summer/Fall 1980b, pp. 13-16.

FERBER, MARIANNE A.; BIRNBAUM, BONNY G. AND GREEN, CAROLE A. "Gender Differences in Economic Knowledge: A Reevaluation of the Evidence," *J. Econ. Education*, 1983, 14(2), pp. 24-37.

FERBER, MARIANNE A. AND GREEN, CAROLE A. "Housework vs. Marketwork: Some Evidence of How the Decision is Made," *Rev. Income and Wealth*, 1983, 29(2), pp. 147-59.

FERBER, MARIANNE A. AND LOWRY, HELEN M. "The Sex Differential in Earnings: A Reappraisal," in *Gender and economics*. Ed.: JANE HUMPHRIES, Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, [1976] 1995, pp. 429-39.

FERBER, MARIANNE A. AND NELSON, JULIE A., eds. *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. Chicago: U. of Chicago Press, 1993a.

FERBER, MARIANNE A. AND NELSON, JULIE A. "Introduction: The Social Construction of Economics and the Social Construction of Gender," in *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. Eds.: MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993b, pp. 1-22.

FERBER, MARIANNE A. AND TEIMAN, MICHELLE L. "Are Women Economists at a Disadvantage in Publishing Articles?" *East. Econ. J.*, 1980, 6, pp. 189-94.

FERBER, MARIANNE A. AND TEIMAN, MICHELLE L. "The Oldest, the Most Established, the Most Quantitative of the Social Sciences— and the Most Dominated by Men," in *Men's studies modified*. Ed.: DALE SPENDER. New York: Pergamon, 1981, pp. 125-39.

FERGUSON, ANN AND FOLBRE, NANCY. "The Unhappy Marriage of Patriarchy and Capitalism," in *Women and revolution: A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism*. Ed.: LYDIA SARGENT. Boston: South End Press, 1981, pp. 314-38.

FINDLAY, JEANETTE AND WRIGHT, ROBERT E. "Gender, Poverty and the Intra-Household Distribution of Resources," *Rev. Income and Wealth*, 1996, 42(3), pp. 335-51.

FOLBRE, NANCY. "Exploitation Comes Home: A Critique of the Marxian Theory of Family Labour," *Cambridge J. Econ.*, 1982, 6, pp. 317-29.

FOLBRE, NANCY. "Of Patriarchy Born: The Political Economy of Fertility Decisions," *Feminist Stud.*, 1983, 9(2), pp. 269-84.

FOLBRE, NANCY. "The Pauperization of Motherhood: Patriarchy and Public Policy in the United States," *Rev. Radical Polit. Econ.*, 1984, 16(4), pp. 72-88.

FOLBRE, NANCY. "Hearts and Spades: Paradigms of Household Economics," *World Devel.*, 1986, 14(2), pp. 245-55.

FOLBRE, NANCY. "The Unproductive Housewife: Her Evolution in Nineteenth-Century Economic Thought," *Signs*, 1991, 16(3), pp. 463-84.

FOLBRE, NANCY. "The Improper Arts: Sex in Classical Political Economy," *Population and Devel. Rev.*, 1992, 18(1), pp. 105-21.

FOLBRE, NANCY. "Socialism, Feminist and Scientific," in *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. Eds.: MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993a, pp. 94-110.

FOLBRE, NANCY. "How Does She Know? Feminist Theories of Gender Bias in Economics," *History Polit. Econ.*, 1993b, 25(1), pp. 167-84.

FOLBRE, NANCY. "'Holding Hands at Midnight': The Paradox of Caring Labor," *Feminist Econ.*, 1995, 1(1), pp. 73-92.

FOLBRE, NANCY AND ABEL, MARJORIE. "Women's Work and Women's Households: Gender Bias in the US Statistics," *Social Research*, 1989, 56(3), pp. 545-70.

FOLBRE, NANCY AND HARTMANN, HEIDI. "The Rhetoric of Self-Interest: Ideology and Gender in Economic Theory," in *The consequences of economic rhetoric*. Eds.: ARJO

KLAMER, DONALD N. MCCLOSKEY AND ROBERT M. SOLOW. Cambridge: Cambridge U. Press, 1988, pp. 184-203.

FRANK, ROBERT H. "Rethinking Rational Choice," in *Beyond the marketplace: Rethinking economy and society*. Eds.: ROGER FRIEDLAND AND A.F. ROBERTSON. New York: Aldine de Gruyter, 1990, pp. 53-88.

FRANK, ROBERT H.; GILOVICH, THOMAS AND REGAN, DENNIS T. "Does Studying Economics Inhibit Cooperation?," *J. Econ. Perspectives*, 1993, 7(2), pp. 159-71.

FUCHS, VICTOR R. *Women's quest for economic equality*. Cambridge: Harvard U. Press, 1988.

FUCHS, VICTOR R. "Women's Quest for Economic Equality," *J. Econ. Perspectives*, 1989, 3(1), pp. 25-41.

GARDINER, JEAN. "Domestic Labour Revisited: A Feminist Critique of Neoclassical and Marxist Economics," paper presented at the *Out of the margin: Feminist perspectives on economic theory conference*, Amsterdam, June 1993.

GARDINER, JEAN; HIMMELWEIT, SUSAN AND MACKINTOSH, MAUREEN. "Women's Domestic Labour," in *The politics of housework*. Ed.: ELLEN MALOS. London: Allison & Busby, [1976] 1982, pp. 198-216.

GARNETT, ROBERT F. JR., ed. *What do economists know?: New economics of knowledge*. London and New York: Routledge, 1999.

GAUGER, WILLIAM. "Household Work: Can We Add it to the GNP?," *J. Home Econ.*, 1973, 65(10), pp. 12-5.

GOLDSCHMIDT-CLERMONT, LUISELLA. *Unpaid work in the household: A review of economic evaluation methods*. Geneva: International Labour Organisation, 1982.

GOLDSCHMIDT-CLERMONT, LUISELLA. "Does Housework Pay? A Product-Related Microeconomic Approach," *Signs*, 1983, 9(1), pp. 108-19.

GOLDSCHMIDT-CLERMONT, LUISELLA. "Economic Measurement of Non-Market Household Activities: Is it Useful and Feasible?," *Int. Labour Rev.*, 1990, 129(3), pp. 279-99.

GRAHAM, JULIE AND AMARIGLIO, JACK. "What Difference does Difference Make? Gender, Sexuality and Economic Theory," paper presented at the *American Economic Association Annual Meetings*, San Francisco, Jan. 1996.

GRAPARD, ULLA. "Robinson Crusoe: The Quintessential Economic Man?," *Feminist Econ.*, 1995a, 1(1), pp. 33-52.

GRAPARD, ULLA. "Feminist Economics: Let me Count the Ways," paper presented at the Eastern Economics Association Meetings, New York, Mar. 1995b.

GRAPARD, ULLA. "Sexual Danger in Economics: A Consequence of Feminist Postmodernism?," paper presented at the Allied Social Sciences Association Meetings, San Francisco, January 1996.

GRAPARD, ULLA. "Methodology," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999, pp. 544-55.

GROENEWEGEN, PETER, ed. *Feminism and political economy in Victorian England*. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1994.

GRONAU, REUBEN. "The Intrafamily Allocation of Time: The Value of the Housewives' Time," *Amer. Econ. Rev.*, 1973, 63(4), pp. 634-51.

GUNDERSON, MORLEY. 1989. "Male-Female Wage Differentials and Policy Responses," *J. Econ. Lit.*, 1989, 27, pp. 46-72.

HADDAD, LAWRENCE AND KANBUR, RAVI. "How Serious is the Neglect of Intra-Household Inequality?" *Econ. J.*, Sept. 1990, 100, pp. 866-81.

HAMILTON, ROBERTA AND MICHÈLE BARRETT, eds. *The politics of diversity: Feminism, marxism and nationalism*. London: Verso, 1986.

HARDING, SANDRA. *The science question in feminism*. Ithaca: Cornell U. Press, 1986.

HARDING, SANDRA. "Rethinking Standpoint Epistemology: 'What is Strong Objectivity?'," in *Feminist epistemologies*. Eds.: LINDA ALCOFF AND ELIZABETH POTTER. New York: Routledge, 1993a, pp. 49-82.

HARDING, SANDRA. "Feminist Philosophy of Science: The Objectivity Question," paper presented at the Out of the margin: Feminist perspectives on economic theory conference, Amsterdam, June 1993b.

HARDING, SANDRA. "Can Feminist Thought Make Economics More Objective?" *Feminist Econ.*, 1995, 1(1), pp. 7-32.

HARGREAVES-HEAP, SEAN AND MARTIN HOLLIS. "Economic Man," in *The new Palgrave*, vol. 1. Eds.: JOHN EATWELL, MURRAY MILGATE AND PETER NEWMAN. New York: Stockton, 1987, pp. 54-5.

HARTMANN, HEIDI I. "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex," *Signs*, 1976, 1 (3, pt. 2), pp. 137-70.

HARTMANN, HEIDI I. "The Family as the Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of Housework," *Signs*, 1981a, 6(3), pp. 366-94.

HARTMANN, HEIDI I. "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union," in *Women and revolution: A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism*. Ed.: LYDIA SARGENT. Boston: South End, 1981b, pp. 1-42.

HARTMANN, HEIDI I. AND ANN R. MARKUSEN. "Contemporary Marxist Theory and Practice: A Feminist Critique," *Rev. Radical Polit. Econ.*, 1980, 12(2), pp. 87-99.

HARTSOCK, NANCY C.M. *Money, Sex and power: Towards a feminist historical materialism*. Boston: Northeastern U. Press, 1983.

HAWRYLYSHUN, OLI. "The Value of Household Services: A Survey of Empirical Estimates," *Rev. Income and Wealth*, 1976, 22, pp. 101-31.

HEATH, J.A. 1989. "An Econometric Model of the Role of Gender in Economic Education," *Amer. Econ. Rev.*, 1989, 79(2), pp. 226-30.

HENDERSON, WILLIE. "Metaphor and Economics," in *New directions in economic methodology*. Ed.: ROGER E. BACKHOUSE. London: Routledge, 1994, pp. 343-67.

HENDERSON, WILLIE; DUDLEY-EVANS, TONY AND BACKHOUSE, ROGER, eds. *Economics and language*. London: Routledge, 1993.

HEWITSON, GILLIAN J. "Deconstructing Robinson Crusoe: A Feminist Interrogation of 'Rational Economic Man'," *Australian Feminist Stud.*, 1994, 20 (Summer), pp. 131-49.

HEWITSON, GILLIAN J. "The Market for Surrogate Motherhood Contracts," *Econ. Record*, 1997, 73(222), pp. 212-24.

HEWITSON, GILLIAN J. *Feminist economics: Interrogating the masculinity of rational economic man*. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999.

HEWITSON, GILLIAN J. "The Disavowal of the Sexed Body in Neoclassical Economics," in *Economics, postmodernism, knowledge*. Eds: STEPHEN CULLENBERG, JACK AMARIGLIO AND DAVID F. RUCCIO. London and New York: Routledge, forthcoming.

HILL, MARIANNE. "Gilman's Women in Economics," paper presented at the Allied Social Sciences Association Meetings, San Francisco, Jan. 1996.

HIMMELWEIT, SUSAN. "The Discovery of 'Unpaid Work': The Social Consequences of the Expansion of Work," *Feminist Econ.*, 1995, 1(2), pp. 1-19.

HIMMELWEIT, SUSAN AND SIMON MOHUN. "Domestic Labour and Capital," *Cambridge J. Econ.*, 1977, 1, pp. 15-31.

HIRSCHFELD, MARY; MOORE, ROBERT L. AND BROWN, ELEANOR. "Exploring the Gender Gap on the GRE Subject Test in Economics," J. Econ. Education, 1995, 26(1), pp. 3-15.

HOFFMAN, EMILY P., ed. Essays on the economics of discrimination. Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 1991.

HOLLIS, MARTIN AND EDWARD J. NELL. Rational economic man: A philosophical critique of neo-classical economics. London: Cambridge U. Press, 1975.

HUMPHRIES, JANE. "Class Struggle and the Persistence of the Working-Class Family," Cambridge J. Econ., 1977, 1, pp. 241-58.

HUMPHRIES, JANE. "Review of A treatise on the family, by Gary S. Becker," Econ. J., Sept. 1982, 92, pp. 739-40.

HUMPHRIES, JANE, ed. Gender and economics. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1995a.

HUMPHRIES, JANE. 1995b. "Introduction," in Gender and economics. Ed.: JANE HUMPHRIES. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1995b, pp. xiii-xxxix.

HUTCHINSON, FRANCES. "A Heretical View of Economic Growth and Income Distribution," in Out of the margin: Feminist perspectives on economics. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP. London: Routledge, 1995, pp. 35-50.

HYMAN, PRUE. "Feminist Critiques of Orthodox Economics: A Survey," New Zealand Econ. Papers, 1994a, 28(1), pp. 53-80.

HYMAN, PRUE. Women and economics: A New Zealand perspective. Wellington: Bridget Williams Books, 1994b.

IRONMONGER, DUNCAN, ed. Households work. Sydney: Allen and Unwin, 1989.

JAGGAR, ALISON M. Feminist politics and human nature. Sussex: Harvester Press, 1983.

JENNINGS, ANN L. "Public or Private? Institutional Economics and Feminism," in Beyond economic man: Feminist theory and economics. Eds.: MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993, pp. 111-30.

JENNINGS, ANN L. "Feminism," in The Elgar companion to institutional and evolutionary economics A-K. Eds.: GEOFFREY M. HODGSON, WARREN J. SAMUELS AND MARC R. TOOL. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1994, pp. 225-9.

JENNINGS, ANN L. AND WALLER, WILLIAM. "Constructions of Social Hierarchy: The Family, Gender, and Power," J. Econ. Issues, 1990, 24(2), pp. 623-31.

JOHNSON, GEORGE E. AND STAFFORD, FRANK P. "The Earnings and Promotion of Women Faculty," *Amer. Econ. Rev.*, 1974, 64(5), pp. 888-903.

JONES, JENNIFER M. AND LOVEJOY, FRANCES H. "Discrimination Against Women Academics in Australian Universities," *Signs*, 1980, 5(3), pp. 518-26.

KAHNE, HILDA AND KOHEN, ANDREW I. "Economic Perspectives on the Roles of Women in the American Economy," *J. Econ. Lit.*, 1975, 13, pp. 1249-92.

KELLER, EVELYN FOX. *Reflections on gender and science*. New Haven: Yale U. Press, 1985.

KELLER, EVELYN FOX. "Feminism and Science," in *Women, knowledge, and reality: Explorations in feminist philosophy*. Eds.: ANN GARRY AND MARILYN PEARSALL. Boston: Unwin Hyman, 1989, pp. 175-88.

KENDRICK, JOHN W. "Expanding Imputed Values in the National Income and Product Accounts," *Rev. Income and Wealth*, 1979, 25(4), pp. 349-64.

KLAMER, ARJO. "As if Economists and their Subjects were Rational," in *The Rhetoric of the human sciences: Language and argument in scholarship and public affairs*. Eds.: JOHN S. NELSON, ALLAN MEGILL AND DONALD N. MCCLOSKEY. Madison: U. of Wisconsin Press, 1987, pp. 163-83.

KLAMER, ARJO. "The Textbook Presentation of Economic Discourse," in *Economics as discourse: An analysis of the language of economists*. Ed.: WARREN J. SAMUELS. Boston: Kluwer, 1990, pp. 129-54.

KLAMER, ARJO. "On Interpretive and Feminist Economics," in *Economics, culture and education*. Ed.: G. SHAW. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1991, pp. 133-41.

KLAMER, ARJO. "The Return to Interpretive Economics, or: Everyday Versus Academic Rhetoric in Economics," paper presented at the Out of the margin: Feminist perspectives on economic theory conference, Amsterdam, June 1993 .

KLAMER, ARJO; MCCLOSKEY, DONALD N. AND SOLOW, ROBERT, eds. *The consequences of economic rhetoric*. Cambridge: Cambridge U. Press, 1988.

KRUEGER, ANNE O., ARROW, KENNETH J., BLANCHARD, OLIVIER JEAN, BLINDER, ALAN S., GOLDIN, CLAUDIA, LEAMER, EDWARD E., LUCAS, ROBERT, PANZAR, JOHN, PENNER, RUDOLPH G., SCHULTZ, T. PAUL, STIGLITZ, JOSEPH E. AND SUMMERS, LAWRENCE H. "Report of the Commission on Graduate Education in Economics," *J. Econ. Lit.*, 1991, 29, pp. 1035-53.

KUIPER, EDITH AND SAP, JOLANDE, eds. *Out of the margin: Feminist perspectives on economics*. London: Routledge, 1995a.

KUIPER, EDITH AND SAP, JOLANDE. "Introduction," in *Out of the margin: Feminist perspectives on economics*. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP. London: Routledge, 1995b, pp. 1-13.

LEGHORN, LISA AND PARKER, KATHERINE. *Woman's worth: Sexual economics and the world of women*. Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981.

LLOYD, CYNTHIA B., ed. *Sex, discrimination, and the division of labor*. New York: Columbia U. Press, 1975a.

LLOYD, CYNTHIA B. "The Division of Labor Between the Sexes: A Review," in *Sex, discrimination, and the division of labor*. Ed.: CYNTHIA B. LLOYD. New York: Columbia U. Press, 1975b, pp. 1-24.

LLOYD, CYNTHIA B. "Preface," in *Sex, discrimination, and the division of labor*. Ed.: CYNTHIA B. LLOYD. New York: Columbia U. Press, 1975c, pp. ix-xi.

LONGINO, HELEN E. "Economics for Whom?," in *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. Eds.: MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993, pp. 158-68.

LUMSDEN, K.G. AND SCOTT, A. "The Economics Student Reexamined: Male-Female Differences in Comprehension," *J. Econ. Education*, 1987, 18(4), pp. 365-75.

LUNDBERG, SHELLY AND POLLAK, ROBERT A. "Separate Spheres Bargaining and the Marriage Market," *J. Polit. Econ.*, 1993, 10(6), pp. 988-1010.

LUNDBERG, SHELLY AND POLLAK, ROBERT A. "Noncooperative Bargaining Models of Marriage," *Amer. Econ. Rev.*, 1994, 84(2), pp. 132-7.

LUNDBERG, SHELLY AND POLLAK, ROBERT A. "Bargaining and Distribution in Marriage," University of Washington, Institute for Economic Research, Discussion Paper 95/16, 1995.

LUNDBERG, SHELLY AND POLLAK, ROBERT A. "Bargaining and Distribution in Marriage," *J. Econ. Perspectives*, 1996, 10(4), pp. 139-58.

MACDONALD, MARTHA. "Implications for Understanding Women in the Labour Force of Labour Market Segmentation Analysis: The Unanswered Questions," in *Women and the Canadian labour force*. Eds.: NAOMI HERSOM AND DOROTHY E. SMITH. Ottawa: Supply and Services Canada, 1982, pp. 167-207.

MACDONALD, MARTHA. "Economics and Feminism: The Dismal Science?" *Stud. Polit. Econ.*, Fall 1984, 15, pp. 151-78.

MACDONALD, MARTHA. "Becoming Visible: Women and the Economy," in *Limited edition: Voices of women, voices of feminism*. Ed.: GERALDINE FINN. Halifax: Fernwood Publishing, 1993, pp. 157-70.

MACDONALD, MARTHA. "What is Feminist Economics?," in *Papers on economic equality prepared for the economic equality workshop*. Ottawa: Status of Women, 1994, pp. 109-24.

MACDONALD, MARTHA. "Feminist Economics: From Theory to Research," *Can. J. Econ.*, 1995a, 28(1), pp. 159-76.

MACDONALD, MARTHA. "The Empirical Challenges of Feminist Economics: The Example of Economic Restructuring," in *Out of the margin: Feminist perspectives on economics*. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP. London: Routledge, 1995b, pp. 175-97.

MADDEN, JANICE FANNING. "The Development of Economic Thought on the 'Woman Problem'," *Rev. Radical Polit. Econ.*, 1972, 4(3), pp. 21-39.

MADDEN, JANICE FANNING. "Discrimination – A Manifestation of Male Market Power?," in *Sex, discrimination, and the division of labor*. Ed.: CYNTHIA B. LLOYD. New York: Columbia U. Press, 1975, pp. 146-74.

MADDEN, JANICE FANNING. "Comment," in *Women in the labor market*. Eds.: CYNTHIA B. LLOYD, EMILY S. ANDREWS AND CURTIS L. GILROY. New York: Columbia U. Press, 1979, pp. 158-67.

MÄKI, USKALI. "Two Philosophies on the Rhetoric of Economics," in *Economics and language*. Eds.: WILLIE HENDERSON, TONY DUDLEY-EVANS AND ROGER BACKHOUSE. London: Routledge, 1993, pp. 23-50.

MÄKI, USKALI. "Diagnosing McCloskey," *J. Econ. Lit.*, 1995, 33, pp. 1300-18.

MALKIEL, BURTON G. AND JUDITH A. MALKIEL. "Male-Female Pay Differentials in Professional Employment," *Amer. Econ. Rev.*, 1973, 63(4), pp. 693-705.

MANSER, MARILYN AND BROWN, MURRAY. "Bargaining Analyses of Household Decisions," in *Women in the labor market*. Eds.: CYNTHIA B. LLOYD, EMILY S. ANDREWS AND CURTIS L. GILROY. New York: Columbia U. Press, 1979, pp. 3-26.

MANSER, MARILYN AND BROWN, MURRAY. "Marriage and Household Decision-Making: A Bargaining Analysis," *Int. Econ. Rev.*, 1980, 21(1), pp. 31-44.

MARKUSEN, ANN. "Feminist Notes on Introductory Economics," *Rev. Radical Polit. Econ.*, 1977, 9(3), pp. 1-6.

MARWELL, GERALD AND AMES, RUTH. "Economists Free Ride, Does Anyone Else? Experiments on the Provision of Public Goods IV," *J. Public Econ.*, 1981, 15(3), pp. 295-310.

MATTHAEI, JULIE. 'Why Feminist, Marxist and Anti-Racist Economists Should be Feminist-Marxist-Anti-Racist Economists,' *Feminist Econ.*, 1996, 2(1), pp. 22-42.

MAYHEW, ANNE. "Institutional Economics," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999, pp. 479-86.

MCCLOSKEY, DONALD N. "The Rhetoric of Economics," *J. Econ. Lit.*, 1983, 21, pp. 481-517.

MCCLOSKEY, DONALD N. *The rhetoric of economics*. Madison: U. of Wisconsin Press, 1985.

MCCLOSKEY, DONALD N. *If you're so smart: the narrative of economic expertise*. Chicago: U. of Chicago Press, 1990a.

MCCLOSKEY, DONALD N. "Storytelling in Economics," in *Economics and hermeneutics*. Ed.: DON LAVOIE. New York: Routledge, 1990b, pp. 61-75.

MCCLOSKEY, DONALD N. "Some Consequences of a Conjective Economics," in *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. Eds.: MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993, pp. 69-93.

MCCLOSKEY, DONALD N. "Modern Epistemology Against Analytic Philosophy: A Reply to Mäki," *J. Econ. Lit.*, 1995, 33, pp. 1319-23.

MCCRATE, ELAINE. "Comment on Ferber's 'Women and Work: Issues of the 1980s'," *Signs*, 1983, 9(2), pp. 326-30.

MCCRATE, ELAINE. "Trade, Merger and Employment: Economic Theory of Marriage," *Rev. Radical Polit. Econ.*, 1987, 19(1), pp. 73-89.

MCCRATE, ELAINE. "Gender Difference: The Role of Endogenous Preferences and Collective Action," *Amer. Econ. Rev.*, 1988, 78(2), pp. 235-9.

MCELROY, MARJORIE AND HORNEY, MARY JANE. "Nash-Bargained Household Decisions: Toward a Generalization of the Theory of Demand," *Int. Econ. Rev.*, 1981, 22(2), pp. 333-49.

MCFARLAND, JOAN. "Economics and Women: A Critique of the Scope of Traditional Analysis and Research," *Atlantis*, 1976, 1, pp. 26-41.

MEHTA, JUDITH. "Meaning in the Context of Bargaining Games – Narratives in Opposition," in *Economics and language*. Eds.: WILLIE HENDERSON, TONY DUDLEY-EVANS AND ROGER BACKHOUSE. London: Routledge, 1993, pp. 85-99.

MINCER, JACOB. "Labor-Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply," in *Studies in labor supply*, vol. 2. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, [1962] 1993, pp. 3-35.

MINCER, JACOB. *Studies in labor supply*, vol. 2. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1993a.

MINCER, JACOB. "Introduction," in *Studies in labor supply*, vol. 2. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1993b, pp. ix-xxv.

MINCER, JACOB AND POLACHEK, SOLOMON. "Women's Earnings Reexamined," *J. Human Res.*, 1974, 13(1), pp. 118-34.

MINCER, JACOB AND POLACHEK, SOLOMON. "Family Investments in Human Capital: Earnings of Women," in *Studies in labor supply*, vol. 2. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, [1974] 1993, pp. 105-39.

MIROWSKI, PHILIP. "Three Vignettes on the State of Economic Rhetoric," in *Post-Popperian methodology of economics: Recovering practice*. Ed.: NEIL DE MARCHI. Boston: Kluwer-Nijhoff, 1992, pp. 235-59.

MUESER, PETER. "Discrimination," in *The new Palgrave*, vol. 1. Eds.: JOHN EATWELL, MURRAY MILGATE AND PETER NEWMAN. New York: Stockton, 1987, pp. 856-8.

MURPHY, MARTIN. "The Value of Non-Market Household Production: Opportunity Cost versus Market Cost Estimates," *Rev. Income and Wealth*, 1978, 24(3), pp. 243-55.

MURPHY, MARTIN. "Comparative Estimates of Household Work in the United States for 1976," *Rev. Income and Wealth*, 1982, 28(1), pp. 29-43.

NELSON, JULIE A. "Thinking About Gender," *Hypatia*, 1992a, 7(3), pp. 138-54.

NELSON, JULIE A. "Gender, Metaphor, and the Definition of Economics," *Econ. Philos.*, 1992b, 8, pp. 103-25.

NELSON, JULIE A. "Value-free or Value-less? Notes on the Pursuit of Detachment in Economics," *History Polit. Econ.*, 1993a, 25(1), pp. 121-45.

NELSON, JULIE A. "The Study of Choice or the Study of Provisioning? Gender and the Definition of Economics," in *Beyond Economic man: Feminist theory and economics*. Eds.:

MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993b, pp. 23-36.

NELSON, JULIE A. "Feminism and Economics," J. Econ. Perspectives, 1995, 9(2), pp. 131-48.

NELSON, JULIE A. *Feminism, objectivity and economics*. London: Routledge, 1996.

NYLAND, CHRIS. "John Locke and the Social Position of Women," *History Polit. Econ.*, 1993a, 25(1), pp. 39-63.

NYLAND, CHRIS. "Adam Smith, Stage Theory, and the Status of Women," *History Polit. Econ.*, 1993b, 25(4), pp. 617-40.

O'DONNELL, MARGARET G. "Early Analysis of the Economics of Family Structure: Charlotte Perkins Gilman's Women and economics," *Rev. Soc. Econ.*, 1994, 52(2), pp. 86-95.

O'HARA, PHILLIP A., ed. *Encyclopedia of political economy*, 2 vols. London and New York: Routledge, 1999.

OTT, NOTBURGA. "Fertility and Division of Work in the Family: A Game Theoretic Model of Household Decisions," in *Out of the margin: Feminist perspectives on economics*. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP. London: Routledge, 1995, pp. 80-99.

PALUDI, MICHELLE A. AND BAUER, WILLIAM. "Goldberg Revisited: What's in an Author's Name?," *Sex Roles*, 1983, 9(3), pp. 387-90.

PALUDI, MICHELLE A. AND STRAYER, LISA A. "What's in an Author's Name? Differential Evaluations of Performance as a Function of Author's Name," *Sex Roles*, 1985, 12(3-4), pp. 353-61.

PATEMAN, CAROLE. *The sexual contract*. Cambridge: Polity Press, 1988.

PETERSON, JANICE AND BROWN, DOUG, eds. *The economic status of women under capitalism: Institutional economics and feminist theory*. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1994.

PETERSON, JANICE AND LEWIS, MARGARET, eds. *The Elgar companion to feminist economics*. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999.

PHELPS, EDMUND S. "The Statistical Theory of Racism and Sexism," *Amer. Econ. Rev.*, 1972, 62(4), pp. 659-61.

PHILLIPS, ANNE AND TAYLOR, BARBARA. "Sex and Skill: Notes Towards a Feminist Economics," in *Waged work: A reader*. Ed.: FEMINIST REVIEW. London: Virago Press, [1980] 1986, pp. 54-66.

PHIPPS, SHELLEY A. AND BURTON, PETER S. "Sharing Within Families: Implications for the Measurement of Poverty Among Individuals in Canada," *Can. J. Econ.*, 1995, 28(1), pp. 177-204.

POLACHEK, SOLOMON W. "Discontinuous Labor Force Participation and its Effect on Women's Market Earnings," in *Sex, discrimination, and the division of labor*. Ed.: CYNTHIA B. LLOYD. New York: Columbia U. Press, 1975, pp. 90-122.

POLACHEK, SOLOMON W. "Occupational Segregation Among Women: Theory, Evidence, and a Prognosis," in *Women in the labor market*. Eds.: CYNTHIA B. LLOYD, EMILY S. ANDREWS AND CURTIS L. GILROY. New York: Columbia U. Press, 1979, pp. 137-57.

POLACHEK, SOLOMON W. "Occupational Self-Selection: A Human Capital Approach to Sex Differences in Occupational Structure," *Rev. Econ. and Statist.*, 1981, 63(1), pp. 4860-9.

POLACHEK, SOLOMON W. "Human Capital and the Gender Earnings Gap: A Response to Feminist Critiques," in *Out of the margin: Feminist perspectives on economics*. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP. London: Routledge, 1995, pp. 61-79.

POLLAK, ROBERT A. "A Transaction Cost Approach to Families and Households," *J.Econ. Lit.*, 1985, 23, pp. 581-608.

POLLAK, ROBERT A. "Tied Transfers and Paternalistic Preferences," *Amer. Econ. Rev.*, 1988, 78(2), pp. 240-4.

POLLAK, ROBERT A. "For Better or Worse: The Roles of Power in Models of Distribution Within Marriage," *Amer. Econ. Rev.*, 1994, 84(2), pp. 148-52.

POWER, MARGARET. "Writing Women Out of the Economy: Economic Theory and Its Effects," in *From margin to mainstream: A national conference about women and employment*. Melbourne: Ministry of Employment and Training, 1984 .

POWER, MARILYN. "From Home Production to Wage Labor: Women as a Reserve Army of Labor," *Rev. Radical Polit. Econ.*, 1983, 15(1), pp. 71-91.

PUJOL, MICHÈLE A. *Feminism and anti-feminism in early economic thought*. Aldershot, UK and Brookfield, VT: Edward Elgar, 1992.

PUJOL, MICHÈLE A. "Into the Margin!," in *Out of the margin: Feminist perspectives on economics*. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP . London: Routledge, 1995, pp. 17-34.

QUADE, ANN, ed. The feminist economics curriculum project. Pedagogy Committee of the International Association for Feminist Economics, California State University at Sacramento, 1994.

REAGAN, BARBARA. "Report of the Committee on the Status of Women in the Economics Profession," *Amer. Econ. Rev.*, 1975a, 65(2), pp. 490-501.

REAGAN, BARBARA. "Two Supply Curves for Economists? Implications of Mobility and Career Attachment of Women," *Amer. Econ. Rev.*, 1975b, 65(2), pp. 100-7.

REVIEW OF RADICAL POLITICAL ECONOMICS. Special Issue on the Political Economy of Women, 1970, 2(1).

REVIEW OF RADICAL POLITICAL ECONOMICS. Special Issue on the Political Economy of Women, 1972, 4(3).

REVIEW OF RADICAL POLITICAL ECONOMICS. Special Issue on Women, Class and the Family, 1977, 9(3).

REVIEW OF RADICAL POLITICAL ECONOMICS. Special Issue on the Political Economy of Women, 1980, 12(2).

RICHARDSON, SUE. "Why Women Make Lousy Economists," *Academy of the Social Sciences in Australia Newsletter*, 1996, 15(4), pp. 19-20.

RIMMER, SHEILA M. "Occupational Segregation, Earnings Differentials and Status Among Australian Workers," *Econ. Record*, 1991, 67(198), pp. 205-16.

ROBERTS, BRUCE B. AND FEINER, SUSAN F., eds. *Radical economics*. Boston, MA: Kluwer, 1992.

ROBBINS, LIONEL. *An essay on the nature and significance of economic science*, 2d edn. London: Macmillan, [1935] 1948.

ROSEWARNE, STUART AND MEAGHER, GABRIELLE. "Homo Economicus: The Gendering of Economics," paper presented at the Conference of the Economic Society of Australia, Queensland, September 1994.

SAMUELSON, PAUL A. "Social Indifference Curves," *Quart. J. Econ.*, 1956, 70(1), pp. 1-22.

SANBORN, HENRY. "Pay Differences Between Men and Women," *Industrial and Labor Relations Rev.*, July 1964, 17, pp. 534-50.

SANDLER, BERNICE R. "The Classroom Climate for Women," in *Race and gender in the American economy: Views from across the spectrum*. Ed.: SUSAN F. FEINER. New York: Prentice Hall, [1988] 1994, pp. 166-8.

SAWHILL, ISABEL V. "The Economics of Discrimination Against Women: Some New Findings," *J. Human Res.*, 1973, 8(3), pp. 383-96.

SAWHILL, ISABEL V. "Economic Perspectives on the Family," in *The economics of women and work*. Ed.: ALICE H. AMSDEN. Harmondsworth: Penguin Books, [1977] 1980, pp. 125-39.

SCHULTZ, THEODORE W., ed. 1973. Special issue of *J. Polit. Econ.*, 1973, 81 (2, pt. 2).

SCHULTZ, THEODORE W., ed. *Economics of the family: Marriage, children and human capital*. Chicago: Chicago U. Press, 1974a.

SCHULTZ, THEODORE W., ed. Special issue of *J. Polit. Econ.*, 1974b, 82 (2, pt. 2).

SEGUINO, STEPHANIE; STEVENS, THOMAS AND LUTZ, MARK A. "Gender and Cooperative Behavior: Economic Man Rides Alone," *Feminist Econ.*, 1996, 2(1), pp. 1-21.

SEIZ, JANET A. "Comment on 'The Textbook Presentation of Economic Discourse'," in *Economics as discourse: An analysis of the language of economists*. Ed.: WARREN J. SAMUELS. Boston: Kluwer, 1990, pp. 155-65.

SEIZ, JANET A. "The Bargaining Approach and Feminist Methodology," *Rev. Radical Polit. Econ.*, 1991, 23(1/2), pp. 22-9.

SEIZ, JANET A. "Gender and Economic Research," in *Post-Popperian methodology of economics: Recovering practice*. Ed.: NEIL DE MARCHI. Boston: Kluwer, 1992, pp. 273-319.

SEIZ, JANET A. "Feminism and the History of Economic Thought," *History Polit. Econ.*, 1993, 25(1), pp. 185-201.

SEIZ, JANET A. "Epistemology and the Tasks of Feminist Economics," *Feminist Econ.*, 1995a, 1(3), pp. 110-8.

SEIZ, JANET A. "Bargaining Models, Feminism, and Institutionalism," *J. Econ. Issues*, 1995b, 29(2), pp. 609-18.

SEIZ, JANET A. "Feminism(s)," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999a, pp. 347-60.

SEIZ, JANET A. "Game Theory and Bargaining Models," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999b, pp. 379-90.

SEN, AMARTYA K.²⁹ "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory," in *Beyond self-interest*. Ed.: JANE J. MANSBRIDGE. Chicago: U. of Chicago Press, [1977] 1990, pp. 25-43

SEN, AMARTYA K. "Gender and Cooperative Conflicts," in *Persistent inequalities*. Ed.: IRENE TINKER. New York: Oxford U. Press, 1990, pp. 123-49.

SEN, AMARTYA K. "Varieties of Deprivation: Comments on Chapters by Pujol and Hutchinson," in *Out of the margin: Feminist perspectives on economics*. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP. London: Routledge, 1995, pp. 51-8.

SENIOR, NASSAU W. *An outline of the science of political economy*. New York: Augustus M. Kelley Reprints, [1836] 1965.

SHACKLEFORD, JEAN. "Feminist Pedagogy: A Means for Bringing Critical Thinking and Creativity to the Economics Classroom," *Amer. Econ. Rev.*, 1992, 82(2), pp. 570-6.

SHACKLEFORD, JEAN. "International Association for Feminist Economics (IAFFE)," in *The Elgar companion to feminist economics*. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999, pp. 486-9.

SHARP, RHONDA AND DONATH, SUSAN. Review of *Sexual economyths: Conceiving a feminist economics*, by Chris Beasley and *Portrait of the family within the total economy: A study of longrun dynamics, Australia 1788–1990*, by Graeme D. Snooks, *Feminist Econ.*, 1995, 1(3), pp. 128-34.

SHELburn, MARSHA R. AND LEWELLYN, PATSY G. "Gender Bias in Doctoral Programs in Economics," *J. Econ. Education*, 1995, 26(4), pp. 373-82.

SIOW, ALOYSIUS. "Differential Fecundity, Markets, and Gender Roles," *Jnl Pol. Econ.*, 1998, 106(2), pp. 334-54.

SOLOW, ROBERT M.³⁰ "Feminist Theory, Women's Experience, and Economics," in *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. Eds.: MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993, pp. 153-7.

²⁹ [W języku polskim są dostępne dwie książki tej autorki: „Nierówności: dalsze rozważania”, przekł. Irena Topińska przy współpr. Macieja Kochanowicza, Kraków - "Znak", Warszawa - Fundacja im. Stefana Batorego, 2000; oraz „Rozwój i wolność”, przekł. Jerzy Łoziński, Poznań - Zysk i S-ka. Wydaw., cop. 2002. – przyp. tłum.]

³⁰ [Tego autora dostępna w języku polskim: „Inflacja, bezrobocie a polityka monetarna”, Robert M. Solow, John B. Taylor, pod red. i z wprowadzeniem Benjamin L.[!] Friedmana, przekł. Urszula Budzich-Szukała, Warszawa - "CeDeWu", 2002 – przyp. tłum.]

STEVENSON, MARY H. "Relative Wages and Sex Segregation by Occupation," in Sex, discrimination, and the division of labor. Ed.: CYNTHIA B. LLOYD. New York: Columbia U. Press, 1975, pp. 175-200.

STEWART, HAMISH. "Rationality and the Market for Human Blood," J. Econ. Behavior and Organization, 1992, 19, pp. 125-43.

STOLLER, ROBERT. Sex and Gender. London: Hogarth Press, 1968.

STRASSMANN, DIANA L. "Not a Free Market: The Rhetoric of Disciplinary Authority in Economics," in Beyond economic man: Feminist theory and economics. Eds.: MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993a, pp. 54-68.

STRASSMANN, DIANA L. "The Stories of Economics and the Power of the Storyteller," History Polit. Econ., 1993b, 25(1), pp. 147-65.

STRASSMANN, DIANA L. "Feminist Thought and Economics; Or, What do the Visigoths Know?," Amer. Econ. Rev., 1994, 84(2), pp. 153-8.

STRASSMANN, DIANA L. "Editorial: Creating a Forum for Feminist Economic Inquiry?," Fem. Econ., 1995, 1(1), pp. 1-5.

STRASSMANN, DIANA L. "How Economists Shape Their Tales," Challenge, Jan./Feb. 1996, pp. 13-20.

STRASSMANN, DIANA L. "Feminist Economics," in The Elgar companion to feminist economics. Eds.: JANICE PETERSON AND MARGARET LEWIS. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 1999, pp. 360-73.

STRASSMANN, DIANA L. AND POLANYI, LIVIA. "The Economist as Storyteller: What the Texts Reveal," in Out of the margin: Feminist perspectives on economics. Eds.: EDITH KUIPER AND JOLANDE SAP. London: Routledge, 1995, pp. 129-50.

STROBER, MYRA H. "Lower Pay for Women: A Case of Economic Discrimination?," Industrial Relations, 1972, 11(2), pp. 279-84.

STROBER, MYRA H. "Women Economists: Career Aspirations, Education and Training," Amer. Econ. Rev., 1975, 65(2), pp. 92-99.

STROBER, MYRA H. "The Scope of Microeconomics: Implications for Economic Education," J. Econ. Education, 1987, 18(2), pp. 135-49.

STROBER, MYRA H. "Feminist Economics and the Improvement of Women's Economic Condition," paper presented at the Out of the margin: Feminist perspectives on economic theory conference, Amsterdam, June 1993.

STROBER, MYRA H. "Rethinking Economics Through a Feminist Lens," *Amer. Econ. Rev.*, 1994, 84(2), pp. 143-7.

STROBER, MYRA H. *Feminist Economics: What's It All About? Downing Oration*, University of Melbourne, 1995.

STROBER, MYRA H. AND REAGAN, BARBARA B. "Sex Differences in Economists' Fields of Specialization," *Signs*, 1976, 1 (3, pt. 2), pp. 303-17.

TAUCHEN, HELEN V.; WITTE, ANN DRYDEN AND LONG, SHARON K. "Domestic Violence: A Nonrandom Affair," *Int. Econ. Rev.*, 1991, 32(2), pp. 491-511.

THOMSON, DOROTHY LAMPEN. *Adam Smith's daughters*. New York: Exposition Press, 1973.

THORNTON, MARGARET. "Hegemonic Masculinity and the Academy," *Int. J. Sociology Law*, 1989, 17, pp. 115-30.

THORNTON, MERLE. *Gender in the economics curriculum*. Melbourne: U. of Melbourne, 1994.

THUROW, LESTER. *Generating inequality*. New York: Basic Books, 1975.

TONG, ROSEMARIE. *Feminist thought: A comprehensive introduction*. London: Unwin Hyman, 1989.

UNITED STATES DEPARTMENT OF EDUCATION. *Digest of education statistics*. Washington DC: United States Department of Health, Education, and Welfare, 1988.

UNITED STATES DEPARTMENT OF EDUCATION. *Digest of education statistics*. Washington DC: United States Department of Health, Education, and Welfare, 1997.

UNITED NATIONS. *Methods of measuring women's economic activity*. New York: United Nations, 1993.

VAUGHN, KAREN. 1994. "Review of *Beyond economic man: Feminist theory and economics*, edited by Marianne A. Ferber and Julie A. Nelson," *J. Econ. Methodology*, 1994, 1(2), pp. 307-13.

WALLER, WILLIAM AND JENNINGS, ANN. "On the Possibility of a Feminist Economics: The Convergence of Institutional and Feminist Methodology," *J. Econ. Issues*, 1990, 24(2), pp. 613-22.

WALLER, WILLIAM AND JENNINGS, ANN. "A Feminist Institutional Reconsideration of Karl Polanyi," *J. Econ. Issues*, 1991, 25(2), pp. 485-97.

WARING, MARILYN. *If women counted: A new feminist economics*. New York: HarperCollins, 1988.

WEISSKOFF, FRANCINE BLAU. “‘Women’s Place’ in the Labor Market,” *Amer. Econ. Rev.*, 1972, 62(2), pp. 161-6.

WILLIAMS, RHONDA M. “Race, Deconstruction, and the Emergent Agenda of Feminist Economic Theory,” in *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. Eds.:

MARIANNE A. FERBER AND JULIE A. NELSON. Chicago: U. of Chicago Press, 1993, pp. 144-53

WOODMANSEE, MARTHA AND OSTEEN, MARK, eds. *The new economic criticism: Studies at the intersection of literature and economics*. London and New York: Routledge, 1999.

WOOLLEY, FRANCES R. “The Feminist Challenge to Neoclassical Economics,” *Cambridge J. Econ.*, 1993, 17, pp. 485-500.

YACHETTA, LOIS. “Review of Essays on the economics of discrimination, edited by Emily P. Hoffman,” *Feminist Econ.*, 1995, 1(2), pp. 132-7.

ZELLNER, HARRIET. “Discrimination Against Women, Occupational Segregation, and the Relative Wage,” *Amer. Econ. Rev.*, 1972, 62(2), pp. 157-60.

ZELLNER, HARRIET. “The Determinants of Occupational Segregation,” in *Sex, discrimination, and the division of labor*. Ed.: CYNTHIA B. LLOYD. New York: Columbia U. Press, 1975, pp. 125-45.